

ZAPOŠLJIVOST MLADIH I PREDUZETNIŠTVO

- KLJUČNI IZAZOVI U IZRADI
POLITIKA NA ZAPADNOM
BALKANU

Co-financed by the
European Union

WEB4YES

Co-financed by the
European Union

Podrška Evropske komisije za izradu ove publikacije ne predstavlja potvrdu sadržaja koji odražava samo stavove autora, a Komisija ne može biti odgovorna za svaku upotrebu koja se može sastojati od informacija sadržanih u njemu.

Institute for Youth
Development KULT

National Youth Council
of Macedonia

IZDAVAČ: Institut za razvoj mladih KULT
Ul. 4. viteške brigade 34-36
71210 Ilidža, Bosna i Hercegovina
Telefon: + 387 33 778 778
Fax: + 387 33 778 779
Web: www.mladi.org

www.web4yes.eu

ZA IZDAVAČA: Jasmin Bešić
GODINA: 2019

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

331.5-053.81(497-15)
005-053.81(497-15)

ZAPOŠLJIVOST mladih i preduzetništvo : ključni izazovi u izradi politika
na Zapadnom Balkanu / Aleksandra Đurović ... [et al.]. - Sarajevo : Institut za
razvoj mladih KULT, 2019. - 81 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-0391-7-1

1. Đurović, Aleksandra

COBISS.BH-ID 28079878

Aleksandra Đurović, Jovana Duković-Milović, Ajka Rovčanin, Marko Stojanović

ZAPOŠLJIVOST MLADIH I PREDUZETNIŠTVO

**- KLJUČNI IZAZOVI U IZRADI
POLITIKA NA ZAPADNOM
BALKANU**

Sarajevo, 2019

Sadržaj

Uvod

9

Zapošljivost mladih – Ključni izazovi u izradi
politika na Zapadnom Balkanu

11

Aktivne mjere tržišta rada za zapošljavanje mladih
– Ključni izazovi u izradi politika na Zapadnom Balkanu

33

Stvaranje povoljnog okruženja za preduzetništvo mladih
– Ključni izazovi u zemljama Zapadnog Balkana

49

Cjeloživotno preduzetničko učenje na
Zapadnom Balkanu – Korak naprijed

69

Uvod

„Zapošljavanje i preduzetništvo mladih – Ključni izazovi u izradi politika na Zapadnom Balkanu“ sastoji se od četiri regionalna sažetka politika koji pružaju uvid u važne aspekte zapošljavanja i preduzetništva mladih: zapošljivost mladih, aktivne mjere zapošljavanja mladih, stvaranje okruženja za razvoj preduzetništva mladih i cjeloživotno preduzetničko učenje. Na osnovi analitičkog izvještaja i regionalnih i državnih konsultacija s predstavnicima javnog sektora, privrednog sektora i organizacija civilnog društva, ovaj dokument navodi glavne izazove u izradi politika na ovim poljima u državama Zapadnog Balkana. Nakon pregleda izazova, sva četiri sažetka politika sadrže i niz preporuka. Sažeci politika nastali su u sklopu aktivnosti projekta „WeB4YES – Inicijativa organizacija civilnog društva Zapadnog Balkana za podršku zapošljavanju mladih“ koji je podržan u okviru Programa podrške civilnom društvu i medijima 2016 - 2017. – Konsolidacija regionalnih tematskih mreža organizacija civilnog društva, od strane Evropske komisije. Ovaj projekt je regionalna inicijativa namijenjena iznalaženju inovativnih pristupa kako bi se mladima na Zapadnom Balkanu ponudile prilike za unapređenje zapošljivosti ili zaposlenje. Projektni koordinator je Beogradska otvorena škola, a partneri na projektu su Asocijacija za demokratski prosperitet – ZID (Crna Gora), NVO Lens (Kosovo*), Udruženje Beyond Barriers (Albanija), Institut za razvoj mladih KULT (Bosna i Hercegovina), Nacionalni omladinski savjet Makedonije (Sjeverna Makedonija) i Olof Palme International Center (Švedska). Više informacija o projektu dostupno je na web stranici <http://www.web4yes.eu/>.

* Ovaj naziv ne izražava stav o statusu i skladu je s UNSCR 1244 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.

An abstract geometric diagram on a white background. It features a central node connected to several other nodes by thin lines. The nodes are represented by small grey circles. The lines form a network of triangles and quadrilaterals, extending from the center towards the top and bottom of the page.

ZAPOŠLJIVOST MLADIH – KLJUČNI IZAZOVI U IZRADI POLITIKA NA ZAPADNOM BALKANU

AUTORICA: Aleksandra Đurović

SARADNICI: Ajka Rovčanin, Ivona Krstevska, Irena Topalli, Jelena Manić Radoičić, Jovana Duković-Milović i Valmir Xhemajli.

RECENZENTICA: Ivana Aleksić

PREVOD S ENGLESKOG: Tamara Butigan

GODINA: 2018

Zahvalnica

Autorica se zahvaljuje svim partnerskim organizacijama na pripremljenim državnim izvještajima o zapošljivosti mladih, i predstavnicima ovih organizacija za njihovu pomoć u istraživanju pri izradi ovog izvještaja – Ajki Rovčanin, Ivoni Krstevskoj, Ireni Topalli, Jeleni Manić Radoičić, Jovani Duković-Milović i Valmiru Xhemajliju. Autorica se također zahvaljuje Ivani Aleksić koja je pregledala dokument i dala sugestije i komentare od neprocjenjive važnosti.

Ovaj dokument zasnovan je na regionalnom izvještaju 'Povećanje zapošljivosti mladih na Zapadnom Balkanu'.

Puni tekst izvještaja dostupan je na: www.web4yes.eu

Napisala: Aleksandra Đurović, aleksandra.djurovic@bos.rs.

Mladi ljudi u zemljama Zapadnog Balkana suočavaju se s brojnim preprekama pri prelasku iz obrazovanja na tržište rada. Jedna od najvećih prepreka je nedostatak vještina koje bi im pomogle da se snađu u modernom i dinamičnom svijetu rada i da nađu dobar posao.

Tri vrste usluga prepoznate su kao posebno značajne za pružanje podrške zapošljavanju mladih i razvoju prijeko potrebnih vještina: **karijerno savjetovanje, stažiranje i obuke o vještinama za poboljšanje zapošljivosti**. Prethodne studije¹ pokazuju da ove usluge mogu učinkovito poboljšati vještine, a njihova važnost prepoznata je u relevantnim strateškim dokumentima.²

Organizacije civilnog društva koje rade s mladima u regiji Zapadnog Balkana često na polju zapošljivosti mladih imaju ulogu pružatelja usluga³ – pružaju usluge karijernog savjetovanja i obuke o vještinama za poboljšanje zapošljivosti, te djeluju kao posrednici između poslodavaca i mladih tako što ugovaraju prakse. Osim pružanja usluga, organizacije civilnog društva mogu dati i važan doprinos procesima donošenja odluka i izradi politika. Uloga organizacija civilnog društva u pružanju usluga namijenjenih unapređenju vještina mladih, i njihovo iskustvo u direktnom radu s mladim mora se prepoznati i ugraditi u dokumente politika. Ovaj dokument **daje pregled ključnih izazova koji se tiču politike za poboljšanje zapošljivosti mladih** koji je rezultat komparativne analize, s ciljem mapiranja područja na kojima se može ostvariti **saradnja civilnog društva i državnih institucija na Zapadnom Balkanu**, te tako doprinijeti smanjenju stope nezaposlenosti mladih.

U procesu prikupljanja podataka **provedeno je kvantitativno istraživanje** (eng. desk research), nakon čega su provedene **konsultacije s relevantnim interesnim stranama** pojedinačno i na državnim forumima o zapošljavanju mladih koji su u sklopu ovog projekta uspostavljeni u svim zemljama kao platforme za strukturirani dijalog između ključnih interesnih strana u ovom području. U sklopu Regionalnog foruma o zapošljavanju mladih koji je organiziran u Skoplju od 20. do 21. juna 2018, o sadržaju ovog dokumenta raspravljalo je više od 70 predstavnika državnih institucija, poslovnog sektora i organizacija civilnog društva koje se bave zapošljavanjem mladih, s područja Zapadnog Balkana.

Na osnovu analitičkog izvještaja i regionalnih i državnih konsultacija s ključnim interesnim stranama, definirano je **pet ključnih izazova** relevantnih za sve zemlje Zapadnog Balkana:

-
- # 1. Mladi nemaju pristup kvalitetnim uslugama karijernog savjetovanja koje bi im pomogle da usvoje vještine upravljanja karijerom.
 - # 2. Nedostatak koordinacije i saradnje među glavnim interesnim stranama sprječava mlade da na jednostavan način prepoznaju koje usluge podrške su im dostupne.
 - # 3. Mladi imaju ograničen pristup vjerodostojnim informacijama o karijeri.
 - # 4. Kvaliteta praksi koje mladi obavljaju nije osigurana.
 - # 5. Obuke o vještinama za poboljšanje zapošljivosti nisu dovoljno iskorištene.
-

Nakon pregleda izazova, slijedi niz preporuka za ostvarivanje saradnje između državnih institucija i organizacija civilnog društva na državnom i regionalnom nivou.

1. Mladi nemaju pristup kvalitetnim uslugama karijernog savjetovanja koje bi im pomogle da usvoje vještine upravljanja karijerom.

Kako bi donosili odluke o karijeri i uspješno prelazili iz obrazovanja u obuke ili prilike za zapošljavanje⁴, za mlade je ključno da razviju **vještine upravljanja karijerom**. Drugim riječima, potrebne su im vještine kako bi prikupili informacije koje se tiču njihovih mogućnosti, kompetencija i interesa, te kako analizirati i organizirati te informacije.

Međutim, mnogi mladi na Zapadnom Balkanu još uvijek nisu obuhvaćeni uslugama karijernog savjetovanja (informacije o karijerama, savjetovanje i obrazovanje o karijerama) koje bi im pomogle da usvoje potrebne vještine. Naprimjer, oko dvije trećine mladih u Srbiji izjavilo je da ne koriste usluge karijernog savjetovanja.⁵ Zaključak nedavno objavljenog izvještaja o karijernom savjetovanju u Albaniji⁶ je da postoji samo "ograničeno i fragmentirano razumijevanje koncepta karijernog savjetovanja" te da ili nije dovoljno zastupljen u obrazovnim planovima i programima ili nije dovoljno dostupan studentima na javnim univerzitetima.

Još jedan izazov, uz dostupnost usluga karijernog savjetovanja, je kvaliteta tih usluga. Neke od zemalja u svojim strateškim dokumentima definirale su osiguranje kvalitete kao jedan od prioriteta. Međutim, u većini zemalja Zapadnog Balkana **ne postoje uspostavljeni mehanizmi za osiguravanje kvalitete usluga, a pogotovo za osiguravanje da mladi koji koriste te usluge zaista razviju vještine upravljanja karijerom.**

Osiguranje kvalitete definirano je kao prioritet u strateškim dokumentima u Crnoj Gori i jednom od entiteta u Bosni i Hercegovini (Federacija Bosne i Hercegovine). Njihovi strateški dokumenti definiraju pojedinačne korake koje je potrebno preduzeti kako bi se uspostavili standardi kvalitete za sve pružatelje usluga. U Srbiji je nedavno radna grupa koja se sastojala od predstavnika ključnih interesnih strana izradila standarde kvalitete.

Iako se i u drugim zemljama da primijetiti nedostatak osiguranja kvalitete, one nisu u svoju agendu ugradile izradu standard kvalitete. Naprimjer, naglašeno je da nije provedena nikakva evaluacija modula karijerno savjetovanje, koji je vannastavna aktivnost za učenike posljednjeg razreda obaveznog obrazovanja u Albaniji⁷. Zatim, primijećeno je da je u Sjevernoj Makedoniji⁸ glavni mehanizam za monitoring i osiguravanje kvalitete usluga mjerenje broja korisnika, te da nedostaje opći okvir za osiguravanje kvalitete. Situacija koja se tiče kvalitete usluga karijernog savjetovanja upućuje na potrebu uspostave standarda u ovom području.

Mladi iz udaljenih i ruralnih područja pogotovo se suočavaju s preprekama u pristupu uslugama karijernog savjetovanja. Naprimjer, naše konsultacije su pokazale da mladi iz takvih područja na Kosovu teško pristupaju centrima za razvoj karijere jer se oni nalaze samo u univerzitetskim centrima.

2. Nedostatak koordinacije i saradnje među ključnim interesnim stranama sprječavaju mlade da lako prepoznaju koje usluge karijernog savjetovanja su im potrebne.

Iako postoje različite institucije koje se bave karijernim savjetovanjem, ne postoje **ustaljeni i efikasni mehanizmi za koordiniranje i međusobnu komunikaciju**. Ovakvi mehanizmi ključni su i što se tiče politika – kako bi se izbjeglo fragmentiranje politika i dupliciranje aktivnosti, i što se tiče mladih – omogućava im da jednostavno prepoznaju šta im je dostupno.⁹ Ovi mehanizmi još su od posebnog značaja kad je potreban koordinirani odgovor više pružatelja usluga, kao što je to npr. potrebno tokom pružanja podrške mladima koji nisu zaposleni, te nisu u procesu obrazovanja niti obuke.

Svaka od zemalja Zapadnog Balkana **ima posebne institucije zadužene za karijerno savjetovanje mladih**. U svim zemljama to podrazumijeva ministarstva obrazovanja i zapošljavanja, dok u nekim zemljama odgovornost za ovo područje imaju i institucije zadužene za mlade te obrazovne institucije. U nekim slučajevima i lokalne institucije i uredi za mlade igraju određene uloge. Euroguidance centri uspostavljeni su u Srbiji, Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji u svrhu promicanja evropske dimenzije u savjetovanju i pružanju kvalitetnih informacija o cjeloživotnom savjetovanju i mobilnosti u svrhu učenja. Štoviše, u većini zemalja međunarodne institucije uključene su u karijerno savjetovanje tako što pružaju podršku njegovom razvoju.

U nekim slučajevima, i organizacije civilnog društva uključene su u razvoj politika za savjetovanje kao članovi radnih grupa, te ih implementiraju kroz projekte.

Većina balkanskih zemalja testirala je neki način uspostavljanja koordinacije i saradnje među različitim institucijama. Međutim, **pokušaji uspostavljanja mehanizma za koordiniranje pružanja usluga karijernog savjetovanja**, bilo formiranjem novog koordinacijskog tijela, ili potpisivanjem protokola o saradnji između ključnih aktera, **nisu se pokazali u potpunosti učinkovitim i održivim**. Naprimjer, u Srbiji¹⁰, državni resursni centar za karijerno savjetovanje i usmjeravanje, koji je između ostalog trebao osigurati opću koordinaciju sistema karijernog savjetovanja i usmjeravanja, predviđen je Strategijom za karijerno savjetovanje, ali nikad nije uspostavljen. Slična situacija je in a Kosovu, gdje je Forum za izradu politike o karijernom obrazovanju i savjetovanju uspostavljen u sklopu projekta 2006. godine kao mehanizam za koordiniranje politika na polju karijernog savjetovanja. Iako je ovo bila odlična ideja, u praksi forum nije uspio uključiti sve interesne strane na polju karijernog savjetovanja u zemlji¹¹; njime je upravljano kroz projekt i održavanje mehanizma nije bilo moguće nakon završetka projekta.

3. Mladi imaju ograničen pristup pouzdanim informacijama o karijerama.

Pouzdana informacije o karijeri¹, koje su potkrijepljene dokazima i potiču iz vjerodostojnih izvora, ključne su za mlade i važan su preduslov za uspješnu realizaciju ostalih usluga karijernog usmjeravanja – karijerno savjetovanje i obrazovanje. **Međutim, mladi imaju ograničen pristup iscrpnim i nepristranim informacijama**. Naša kvantitativna analiza pokazala je da u svim zemljama postoje printani i online materijali koji pružaju informacije o obrazovanju, obukama i zanimanjima, koji se mogu dobiti u državnim agencijama za zapošljavanje, obrazovnim institucijama, privatnom sektoru i organizacijama civilnog društva. Međutim, one nisu sveobuhvatne i integrirane, niti su predstavljene na način prilagođen mladima.

Čak i kad informacije postoje, one nisu pretočene u jednostavan i koristan materijal za karijerno savjetovanje ni distribuirane kanalima koje mladi najčešće koriste. Ovo je posebno zabrinjavajuće što se tiče informacija o tržištu rada. Naprimjer, kanali koji se najčešće spominju u vezi s dijeljenjem rezultata¹² o potrebnim vještinama u zemljama Zapadnog Balkana su izvještaji i web stranice, dok se rezultati rijetko dijele na društvenim mrežama. Štoviše, informacije u izvještajima i na web stranicama nisu predstavljene na način prilagođen mladima. Primijećeno je da u Albaniji¹³ postoje poteškoće u predstavljanju informacija o tržištu rada u obliku lako razumljivih informacija o karijeri relevantnih za različite faze razvoja karijere mladih.

1 Informacije koje se tiču karijere su informacije o mogućnostima za obrazovanje i obuke, obrazovna usmjerenja i zanimanja, te informacije o tržištu rada (kao što su trendovi u zapošljavanju i informacije o deficitarnim vještinama na tržištu rada).

Nadalje, u kontekstu povećane regionalne mobilnosti, a posebno prekogranične mobilnosti radne snage, važno je osigurati dostupnost relevantnih informacija zainteresiranim osobama koje traže posao. Naime, jedna od prepoznatih prepreka regionalnoj mobilnosti je ograničenost javno dostupnih informacija o dostupnim poslovima i potrebnim profilima. Ključne preporuke za poboljšanje ove situacije su razmjena informacija o potrebnim vještinama i uspostavljanje regionalnog web portala za oglašavanje poslova.¹⁴ Kao što je to slučaj i s državnim sistemima za pružanje informacija o karijeri, važan preduslov koji se naglašava je prikupljanje vjerodostojnih i dosljednih podataka o potrebnim vještinama na lokalnom i regionalnom nivou. Razvoj **online regionalnog informacijskog sistema također je relevantan za mlade i za poboljšanje mobilnosti mladih.**

4. Kvaliteta praksi za mlade nije osigurana.

Mnogi mladi koji se pokušavaju snaći na tržištu rada suočavaju se sa "zamkom iskustva"; drugim riječima, ne mogu dobiti prvi posao bez prethodnog radnog iskustva. Jedan od **načina na koji mogu steći iskustvo su prakse** koje im pružaju praktično iskustvo kroz rad. Neki mladi imaju priliku za praksu tokom formalnog obrazovanja, ali to nije uvijek slučaj, a ponekad im te prakse ne pruže vještine koje su potrebne poslodavcima. Stoga postoji tendencija organiziranja praksi van redovnog plana i programa, a one se zovu "prakse na slobodnom tržištu".

Na nivou EU postoji **prihvaćeni set dimenzija kvalitete**¹⁶, koji traži da prakse, uključujući i one na otvorenom tržištu, budu definirane pisanim sporazumom, da ciljevi učenja i obuke budu jasni, da se poštuju prava i uslovi rada praktikanata u skladu s relevantnim zakonima, da obuke budu razumne dužine, da usvojene kompetencije budu prepoznate i validirane i da organizatori praksi u svoje obavijesti o slobodnim pozicijama uključe odredbe i uslove praksi.

U zemljama Zapadnog Balkana **općenito postoji nedostatak podataka o broju praksi i mladih** koji ih obavljaju, te nedostatak informacija o kvaliteti tih praksi. Pitanje kvalitete jednako se odnosi i na prakse na otvorenom tržištu i prakse koje su dio politika za zapošljavanje mladih, pri čemu postoji veći rizik da prva vrsta praksi mladima neće pružiti značajno iskustvo. **Dostupni podaci pokazuju zabrinjavajuće nisku kvalitetu praksi općenito.** U Srbiji se svake godine provodi anketa koja sadrži set pitanja o kvaliteti programa koji nude prakse. Od ukupnog broja mladih koji su učestvovali u takvim programima u Srbiji

2017. godine, tri četvrtine učestvovalo je bez potpisanog ugovora, a prema podacima iz 2015. godine 50% nije imalo mentora.¹⁷ U Crnoj Gori, podaci iz 2014. godine¹⁸ o kvaliteti državnih programa za osobe s fakultetskom diplomom pokazuju da iako većina mladih smatra da su imali adekvatne uslove za učenje i rad, to nije uvijek bio slučaj.

Jedan od načina za osiguravanje kvalitete prakse, osim promicanja dimenzija kvalitete, je donošenje propisa ili usvajanje smjernica za reguliranje sadržaja i implementacije prakse. Pregled iz 2016, objavljen u *Radnom dokumentu za osoblje o primjeni okvira kvalitete za prakse*¹⁹, pokazao je da svih 28 zemalja članica imaju regulatorne okvire kojima se tretiraju i neke vrste praksi koje nisu dio redovnog kurikulumu, te da osam zemalja **ima posebne propise o praksama koje se nude u sklopu aktivnih politika tržišta rada i na otvorenom tržištu.**

5. Obuke o vještinama za jačanje zapošljivosti mladih nisu dovoljno iskorištene.

I poslodavci i mladi smatraju da se **ključne vještine zapošljivosti², koje su vrlo tražene na tržištu rada, ne razvijaju dovoljno kroz formalno obrazovanje.** Iako su reforme obrazovanja u toku, i dalje neće biti mnogo prilika za mlade da poboljšaju svoje vještine i šanse za pronalazak posla dok se ove reforme ne provedu u potpunosti. **Neformalno obrazovanje nameće se kao rješenje,** a provedena istraživanja²⁰ pokazuju da postoje vještine za poboljšanje zapošljivosti koje se mogu razviti na ovaj način. Naprimjer, mogu se koristiti posebne obuke za poboljšanje zapošljivosti.

Rezultati naše kvantitativne analize pokazuju da, s izuzetkom nekoliko programa koje provode državne službe za zapošljavanje, ovaj tip obuke **provode privatni pružatelji neformalnog obrazovanja** (kao što su škole stranih jezika ili pružatelji obuka koje se tiču IT-a i programiranja) i **organizacije civilnog društva** koje rade s mladima (a koje su uglavnom usmjerene na poboljšanje komunikacijskih vještina, timskog rada, liderstva, organizacijskih i preduzetničkih vještina). Za razliku od programa koje nude privatne organizacije a koje su nekim mladim ljudima preskupe, programi koje nude organizacije civilnog društva su besplatni. Međutim, tokom naših konsultacija definirano je nekoliko problema koji onemogućavaju optimalno korištenje ovih vrsta obuka – njihova dostupnost, kvaliteta i pristupačnost.

² Vještine za unapređenje zapošljivosti su vještine koje unapređuju sposobnost pronalaska i zadržavanja zaposlenja, napretka na poslu i nošenja s promjenama. One uključuju vještine koje su važne u svim sektorima i zanimanjima: komunikacijske vještine, timski rad, strani jezici, želja za učenjem i napredovanjem, IT i vještine rada na računaru, sposobnost prilagodbe i fleksibilnost, vještine rješavanja problema, radna etika, sposobnost rada pod pritiskom, vještine planiranja i organiziranja i preduzetničke vještine.

Programi za obuke o vještinama za poboljšanje zapošljivosti koje drže organizacije civilnog društva koje rade s mladima nisu dovoljno dostupne. Ove programe podržavaju međunarodni donatori ili se finansiraju iz državnih fondova. Naime, obuke se organiziraju u sklopu projekata, te često ne postoji mogućnost nastavka nakon završetka projekta, što znači da nisu uvijek dostupni mladima.

Još jedan problem je kvaliteta obuka, a posebno njihova učinkovitost koja nije uvijek kontrolirana. Učinkovitost je potrebno mjeriti na nekoliko nivoa – od mjerenja zadovoljstva mladih koji su učestvovali u treningu, do određivanja kako je trening razvio njihove vještine, primjenjuju li ih u svakodnevnom kontekstu i je li obuka rezultirala zapošljavanjem. Može se provesti evaluacija utjecaja kako bi se odredili efekti treninga na pojedince i društvo. S aspekta politike, provjera kvalitete provedenih obuka može biti korisna za donošenje odluke o tome hoće li se one podići na viši nivo. Uz to, može pomoći mladima da odluče na koju obuku žele ići.

Naposlijetku, postoji problem **dostupnosti ove vrste obuke za sve grupe mladih.** Mladi iz udaljenih i ruralnih područja su u riziku da ne budu uključeni u ovakve obuke, uprkos dokazanoj učinkovitosti obuka kojima se mladima iz ruralnih područja jačaju tehničke i netehničke vještine (eng. soft skills)²¹. Još jedan aspekt koji treba riješiti je definiranje ciljnih grupa za obuke kako bi se uključili mladi kojima su ove vještine najpotrebnije.

Zaključci i preporuke

Zapošljavanje mladih je goruće pitanje u zemljama Zapadnog Balkana, koje su prepoznale izuzetnu važnost jačanja zapošljivosti mladih, pogotovo vještina koje posjeduju. Naime, implementirane su posebne mjere politika za karijerno savjetovanje, prakse za mlade i obuke o vještinama za jačanje zapošljivosti mladih, i postoje brojni primjeri pozitivnih praksi na polju zapošljivosti mladih, koji služe kao dobar temelj za saradnju.

Međutim, postoje izazovi koji predstavljaju prepreke uspješnoj implementaciji politika zapošljivosti mladih. Što se tiče karijernog savjetovanja, prepreke su nedovoljna saradnja i koordinacija među institucijama koje učestvuju u pružanju karijernog savjetovanja i nedostatni mehanizmi za osiguravanje kvalitete pruženih usluga. Štoviše, uočljiv je značajan nedostatak korisnih informacija o karijerama koje su mladima ključne za donošenje odluka na osnovu boljeg informisanja. Što se tiče praksi, ne postoje precizni podaci o broju mladih koji obavljaju pripravništva na tržištu rada na vlastitu inicijativu u zemljama Zapadnog Balkana, niti postoje podaci o njihovoj kvaliteti. Stoga, trenutno ne postoji dovoljno informacija da bi se prepoznale praznine i izradile mjere namijenjene povećanju broja kvalitetnih praksi. Dodatna prepreka je neadekvatan regulatorni okvir za prakse općenito. Zatim, obuke za jačanje vještina za zapošljivost mladih nisu u potpunosti iskorištene jer postoje problemi s dostupnošću, kvalitetom i pristupačnosti ove mjere.

Na osnovu prepoznatih područja kojima se politika treba baviti, izrađen je set općih **preporuka**.

Preporuke za saradnju državnih institucija i organizacija civilnog društva na državnom nivou:

- (1)** Kako bi se izbjeglo fragmentiranje politika i dupliciranje aktivnosti, te kako bi se mladima olakšao pristup uslugama karijernog savjetovanja, **vlade zemalja Zapadnog Balkana trebaju usvojiti odluku o osnivanju radnih grupa na državnom nivou** za izradu politika i sistema za savjetovanje, u kojima **će biti predstavnici vlasti iz sektora obrazovanja, zapošljavanja i politika prema mladima, te predstavnici drugih interesnih strana**, uključujući organizacije civilnog društva. Ministarstva obrazovanja, zapošljavanja i mladih (ako postoje) mogu naizmjenično sazivati radne grupe i pokrivati nastale troškove, u ovisnosti od zadatka kojim se radna grupa bavi.
- (2)** Kako bi svi mladi imali pristup kvalitetnoj podršci u jačanju svojih vještina upravljanja karijerom, potrebno je **izraditi minimum standarda za usluge karijernog savjetovanja, kroz aktivnosti radnih grupa**, uključujući sve interesne strane na državnom nivou.
- (3)** Kako bi se mladima osigurao pristup informacijama o karijeri, potrebno je uspostaviti **državne online informacijske sisteme koji će objediniti sve dostupne informacije**. Pojedinačna ministarstva (obrazovanja, zapošljavanja ili mladih) mogu biti direktno odgovorna za pružanje informacija o karijeri ili u tu svrhu mogu kontaktirati privatni sektor ili organizacije civilnog društva. Mladi ljudi pogotovo trebaju imati aktivnu ulogu u pružanju ovakve vrste informacija kako bi one adekvatno odgovorile na potrebe mladih.
- (4)** **Dijeljenje postojećih informacija o karijerama** s mladima treba se odvijati kroz različite kanale, uključujući društvene mreže, na način koji je njima pristupačan. To se može delegirati organizacijama civilnog društva koje se bave mladima, ili se može raditi u saradnji s njima.
- (5)** **Državne institucije trebaju izraditi i/ili poboljšati regulatorni okvir za prakse** u skladu sa standardima kvalitete iz EU Preporuke o okviru za kvalitetu praksi, kojim bi se uredile i prakse na slobodnom tržištu. Organizacije civilnog društva mogu koristiti postojeće inicijative za promjenu regulative o radu, usvajanje programa za državne prakse ili uvođenje elemenata kvalitete za prakse, zagovaranje za uspostavljanje potpornog

regulatornog okvira za sve vrste praksi, uključujući one koje se nude na otvorenom tržištu.

- (6)** **Državne institucije trebaju saradivati s organizacijama civilnog društva u organiziranju učinkovitih obuka za jačanje vještina zapošljivosti (ili delegirati održavanje obuka organizacijama civilnog društva)**. Predušlov je da kvalitetu obuke procjenjuje treća strana / evaluator neovisan od organizacije koja organizira obuku. Institucija zadužena za izradu i monitoring implementacije mjere politika koje se tiču obuka za usvajanje vještina zapošljivosti treba odrediti ciljani broj mladih iz ruralnih i udaljenih područja do kojih će pokušati doprijeti.

Preporuke za saradnju državnih institucija i organizacija civilnog društva na regionalnom nivou:

- (1)** Potrebno je provesti regionalno istraživanje **u svim zemljama Zapadnog Balkana, koje će sadržavati set pitanja namijenjen prikupljanju podataka o učešću mladih u praksama i kvaliteti tih praksi**. Ove podatke zatim trebaju iskoristiti državne institucije i organizacije civilnog društva kako bi se prepoznale praznine i izradile mjere za poboljšanje ponude i kvalitete praksi koje se nude na otvorenom tržištu.
- (2)** Potrebno je uspostaviti **regionalnu platformu koja bi služila za prikupljanje informacija o mobilnosti** (informacije o tržištu rada, uslovi za radnu mobilnost mladih u zemljama Zapadnog Balkana, resursi u svakoj od zemalja Zapadnog Balkana namijenjeni razvoju karijere). Ovaj zadatak može se povjeriti regionalnoj mreži organizacija civilnog društva i državnih institucija koje djeluju u ovom području.

1. E.g. Hooley, T. (2014). The evidence base on lifelong guidance: A guide to key findings for effective policy and practice. University of Derby, UK: ELGPN; Broeki, S., Hogarth, T., Baltina, L. & Lombardi (Fondazione Giacomo Brodolini) Skills development and employment: Apprenticeships, internships and volunteering; Souto-Otero, M., Ulicna, D., Schaepkens, L., & Bognar, V. (2013). Study on the impact of Non-Formal Education in youth organizations on young people's employability. In Brussels: European Youth Forum.
2. E.g. Commission (2016). Communication: A New Skills Agenda for Europe - Working together to strengthen human capital, employability and competitiveness; Council of the European Union (2008). Better Integrating Lifelong Guidance into Lifelong Learning Strategies. 15030/08. EDUC 257 SOC 653; Council of the European Union (2014). Council recommendation on Quality Framework for Traineeships. 2014/C 88/01.
3. Batelić, J., Cvetkovska, E., Dedić, A., Đurović, A., Jevtović, B., Josifovska, M., Knežević, M., Nasufi, I., Pešić, S., Topalli, I. (2017). (Ed.). The Regional Youth Employability Skills Portfolio. Belgrade: Belgrade Open School, http://www.bos.rs/rs/uploaded/Portfolio%2025_7.pdf
4. Sultana, R.G. (2012). Flexicurity. Implications for lifelong career guidance. ELGPN Concept Note No.1. ELGPN University of Jyväskylä, Finland. [Online].
5. Ministry of Youth and Sports. (2017). The position and needs of young people in Serbia. Ministry of Youth and Sports: Belgrade.
6. Ademi B. & Avxhiu, S. (2017). Review of current state of Career Guidance and counseling in Albania. Available at: <http://risialbania.al/index/wp-content/uploads/2017/03/Review-of-current-state-of-Career-Guidance-and-counseling-in-Albania.pdf>
7. Ademi B. & Avxhiu, S. (2017). Review of current state of Career Guidance and counseling in Albania.
8. <https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/en/content/youthwiki/34-career-guidance-and-counselling-former-yugoslav-republic-macedonia>, accessed on 27.08.2018.
9. Lifelong Guidance Policy Network (2015). Guidelines for Policies and Systems Development for Lifelong Guidance: A Reference Framework for the EU and for the Commission. European Lifelong Guidance Policy Network. Jyväskylä: ELGPN. [Online].
10. The Strategy of Career Guidance and Counselling in the Republic of Serbia and its Action Plan (2010-2014), accessed on 27.08.2018.
11. Zelloth, H. (2008). Career guidance policy and practice in Kosovo. Review of progress and feasibility of future intervention.
12. ETF (European Training Foundation), Skills needs identification and skills matching in South Eastern Europe, ETF, Turin, 2016.
13. Ademi b. & Avxhiu, s. (2017). Review of current state of Career Guidance and counseling in Albania.
14. Shani, N., & Vidovic, H. (2015). Labour Mobility as a Factor of Development in South-East Europe: Regional Overview. T. Dedovic (Ed.). Regional Cooperation Council.
15. World Bank. 2017. Western Balkans: Regional economic integration issues notes (English). Washington, DC: World Bank.
16. Council of the European Union (2014). Council recommendation on Quality Framework for Traineeships. 2014/C 88/01.
17. Ministry of Youth and Sports. (2015). The position and needs of young people in Serbia. Ministry of Youth and Sports: Belgrade.
18. Association for Democratic Prosperity – Zid. (2014). The report on the assessment of the effects of policies which regulate traineeships in Montenegro.
19. European Commission. 2016. Applying the Quality Framework for Traineeship, Commission Staff Working Document, COM 646, (Luxembourg, Publications Office of the European Union).
20. Bath University/GHK Consulting. (2012). Research Study on the Impact of Non-Formal Education in Youth Organisations on Young People's Employability. European Youth Forum; Marković D. & Džigurski S. (2014). The impact of non-formal learning in youth work on young people's employability. National Association of Youth Workers, Novi Sad.
21. International Labour Association. Youth in the Rural Economy, <https://www.decentjobsforyouth.org/wordpress/wp-content/uploads/2017/11/Thematic-Plan-3-Youth-in-the-Rural-Economy.pdf>, p.7, accessed on 27.08.2018.

**AKTIVNE MJERE
TRŽIŠTA RADA ZA
ZAPOŠLJAVANJE MLADIH
– KLJUČNI IZAZOVI U
IZRADI POLITIKA NA
ZAPADNOM BALKANU**

AUTORICA: Jovana Duković-Milović, Asocijacija za demokratski prosperitet ZID

SARADNICI: Božidar Dimić i Aleksandra Đurđević (Beogradska otvorena škola), Ajka Rovčanin (Institut za razvoj mladih KULT), Ivona Krstevska (Nacionalni omladinski savjet Makedonije), Irena Topalli (Udruženje Beyond Barriers) i Valmir Xhemajli (NVO Lens)

RECENZENTICA: doc. dr. Olivera Komar

PREVOD S ENGLESKOG: Tamara Butigan

LEKTURA: Ifeta Palić-Kupus

GODINA: 2018

Zahvalnica

Autorica se zahvaljuje svim partnerskim organizacijama na pripremljenim državnim izvještajima o aktivnim mjerama tržišta rada za zapošljavanje mladih i predstavnicima ovih organizacija za njihovu pomoć u istraživanju pri izradi ovog izvještaja: Božidaru Dimiću, Aleksandri Đurđević, Ajki Rovčanin, Ivoni Krstevskoj, Ireni Topalli i Valmiru Xhemajliju. Autorica se također zahvaljuje doc. dr. Oliveri Komar, koja je pregledala dokument i dala sugestije i komentare od neprocjenjive važnosti.

Ovaj dokument zasnovan je na „Regionalnom izvještaju o aktivnim mjerama tržišta rada za zapošljavanje mladih na Zapadnom Balkanu“.

Puni tekst izvještaja dostupan je na: www.web4yes.eu

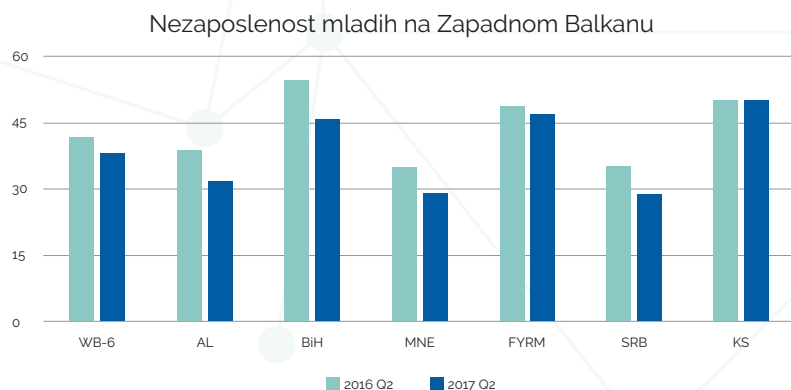
Napisala: Jovana Duković-Milović, politikezid@gmail.com

Aktivne mjere zapošljavanja mladih

Visoka stopa nezaposlenosti, pogotovo mladih u zemljama Zapadnog Balkana, trend je koji postoji i u razvijenim evropskim zemljama, a i širom svijeta. Loša socioekonomska situacija otežava smanjenje stope nezaposlenosti, pogotovo ako uzmemo u obzir neadekvatne procese izrade aktivnih politika za zapošljavanje. Stopa nezaposlenosti mladih u zemljama Zapadnog Balkana jedna je od najviših na svijetu, što je alarmantan podatak. U izvještaju „Trendovi na tržištu rada Zapadnog Balkana“ iz 2018. stoji: „Kao i u EU, stopa nezaposlenosti mladih duplo je viša od opće stope nezaposlenosti u većini zemalja Zapadnog Balkana. Međutim, mladi u ovoj regiji u puno su nepovoljnijem položaju u odnosu na druge zemlje, zbog mnogo više stope nezaposlenosti. 2017. godine stopa nezaposlenosti mladih bila je 37,6%, što je za 5,3% manje nego u drugom kvartalu 2016. godine. Od 2015. godine stopa nezaposlenosti znatno se smanjila širom regije, pogotovo u BiH i Srbiji. 2017. godine stopa nezaposlenosti u svim zemljama osim u Albaniji bila je manja nego 2010. godine. Uprkos smanjenju stope nezaposlenosti, ona je ipak ostala visoka što se tiče evropskih standarda, od 29% u Crnoj Gori do više od 50% na Kosovu.“¹

Podaci iz prva dva kvartala prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1.

1 Western Balkans Labor Market Trends 2018, World Bank Group and The Vienna Institute for International Economic Studies, mart 2018, str. 20.

Uz visoku stopu nezaposlenosti mladih u zemljama regije, još jedan problem su neadekvatne politike zapošljavanja koje se implementiraju, pogotovo ako uzmemo u obzir da su aktivne politike zapošljavanja planovi, programi ili mjere namijenjene povećanju zaposlenosti ili smanjenju nezaposlenosti.

U zemljama regije politika aktivnog zapošljavanja definirana je strateškim dokumentima, a aktivne mjere zapošljavanja definirane su u zakonima. Međutim, aktivne mjere zapošljavanja izrađuju se na državnom i centraliziranom nivou, bez aktivnog učešća lokalnih agencija za zapošljavanje ili interesnih strana iz privatnog sektora i civilnog društva, bez adekvatnog monitoringa i evaluacije. Situacija je slična u svim zemljama regije i što se tiče informiranja nezaposlenih mladih o dostupnim aktivnim mjerama zapošljavanja za koje mladi ne znaju, posebno ako se radi o nezaposlenim mladim osobama iz ruralnih i udaljenih područja.

Analiza problema

Regionalni sažetak politika o aktivnim mjerama zapošljavanja mladih ukazuje na nekoliko nepovoljnih karakteristika:

- mladi ljudi nisu prepoznati kao posebna kategorija u aktivnim mjerama zapošljavanja;
- aktivne mjere zapošljavanja ne kreiraju se u saradnji s lokalnim službama za zapošljavanje;
- interesne strane iz civilnog sektora ne učestvuju u izradi aktivnih mjera za zapošljavanje;
- mladi ljudi nisu dovoljno dobro informirani o postojećim mjerama za zapošljavanje;
- sistemi za monitoring i evaluaciju ne primjenjuju se adekvatno i nisu uspostavljeni na dobrim temeljima, tako da ne postoje tačni indikatori uspjehnosti implementiranih mjera za zapošljavanje.

Mladi ljudi nisu prepoznati kao posebna kategorija u aktivnim mjerama zapošljavanja

Analizom aktivnih mjera zapošljavanja u svakoj od zemalja došlo se do zaključka da mladi nisu prepoznati kao posebna kategorija u aktivnim mjerama zapošljavanja (izuzetak je Albanija), tj. ne postoji poseban program zapošljavanja namijenjen samo mladima, s obzirom na to da su oni najranjivija kategorija što se tiče stope zaposlenosti. Npr., u Albaniji postoji set aktivnih mjera namijenjenih isključivo mladima: zapošljavanje studenata, zapošljavanje mladih bez roditeljskog staranja.

U programima zapošljavanja u drugim zemljama mladi su prepoznati kroz postotak učešća u određenim programima. Naprimjer, 2017. godine u Srbiji je 37,8% mladih registriranih u državnoj agenciji za zapošljavanje koristilo neku od mjera zapošljavanja.

S obzirom na jako visoku stopu nezaposlenosti mladih, potrebno je kreirati aktivne mjere za poboljšanje zapošljivosti isključivo za mlade ljude.

Još jedan problem je činjenica da nemamo podatke o nezaposlenim mladima iz ruralnih i udaljenih područja, niti postoje posebni programi za zapošljavanje mladih koji se implementiraju uz olakšavajuće okolnosti, i suočeni smo s nedostatkom informacija jer na ovom polju nema dovoljno istraživanja.

Aktivne mjere zapošljavanja ne kreiraju se u saradnji s lokalnim službama za zapošljavanje

Najvažniju ulogu u izradi aktivnih mjera za zapošljavanje ima ministarstvo rada. Državne agencije za zapošljavanje nadležne su za implementiranje programa rada u kojem su definirane mjere i aktivnosti iz akcionog plana ili zakona. Aktivne mjere za zapošljavanje usvajaju se na državnom nivou, uglavnom bez učešća lokalnih ureda za zapošljavanje i lokalnih samouprava, koje bi na osnovu analiza trendova na lokalnim tržištima rada i specifičnim uvjetima u okruženju mogle doprinijeti boljem odabiru aktivnih mjera za zapošljavanje. Izuzeci su Srbija i Bosna i Hercegovina, gdje su sistemi izrade aktivnih

mjera zapošljavanja puno više decentralizirani, i na neki način i Kosovo, u smislu učešća općinske zajednice u upravljačkom odboru državne agencije za zapošljavanje.

Potrebno je uključiti službe za zapošljavanje što je više moguće u proces izrade i implementiranje aktivnih mjera zapošljavanja, s obzirom na to da one najbolje poznaju lokalno tržište rada i sve karakteristike lokalnog okruženja.

S obzirom na to da zemlje Zapadnog Balkana žele ući u EU, potrebno je uskladiti sve aktivne mjere zapošljavanja na državnom nivou s klasifikacijom EUROSTAT-a.

Interesne strane iz civilnog sektora ne učestvuju u izradi aktivnih mjera politike

Uz predstavnike državnih institucija, učešće drugih interesnih strana u procesu donošenja odluka, implementacija aktivnih mjera i programa zapošljavanja i nadzor nad radom državnih agencija za zapošljavanje jednaki su u svim zemljama regije. Očito je da organizacije civilnog društva uključene u monitoring politika zapošljavanja nisu prepoznate kao potencijalni učesnici u procesu donošenja odluka (Tabela 2).

Ono što je karakteristično za članstvo u upravnom odboru državne agencije za zapošljavanje jeste članstvo same agencije. Naime, u nekim državama jedno mjesto u upravnom odboru zauzima predstavnik državne agencije za zapošljavanje (Crna Gora), u nekim odborima članstvo državne agencije zabranjeno je statutom (Republika Srpska), dok u drugim zemljama članstvo predstavnika državne agencije za zapošljavanje u odborima nije definirano. Važno je naglasiti i činjenicu da predstavnici nezaposlenih imaju članstvo u upravnom odboru u Brčko distriktu.

Tabela 2.

Upravni odbor državnih agencija za zapošljavanje				
Država	Predstavnici državnih institucija	Predstavnici poslodavaca	Predstavnici sindikata	Predstavnici civilnog društva
Srbija	X	X	X	
Bosna i Hercegovina	X	X	X	
Crna Gora	X	X	X	
Kosovo	X	X	X	
Sjeverna Makedonija	X	X	X	
Albanija	X	X	X	

Interesne strane moraju se aktivno uključiti u izradu aktivnih mjera za tržište rada, pogotovo organizacije civilnog društva koje su bliže mladima, imaju više iskustva u radu s njima i mogu podijeliti svoje znanje s institucijama. Organizacije civilnog društva mogu pomoći izradom dodatnih analiza i anketa koje će doprinijeti stvaranju potpunije slike stvarnih potreba i mišljenja mladih generacija. Organizacije civilnog društva mogu se uključiti u proces izrade politika u tri koraka: prvo, učešćem u savjetodavnim panelima, drugo, aktivnim učešćem u različitim radnim grupama na ovu temu i treće, učešćem u upravljačkim odborima.

Uz učešće drugih interesnih strana u izradi i primjeni aktivnih mjera za zapošljavanje, analiza državnih i regionalnih izvještaja pokazala je da je potrebno povećati finansijska davanja za implementaciju programa za zapošljavanje kako bi se smanjila nezaposlenost.

Mladi ljudi nisu dobro informirani o postojećim aktivnim mjerama zapošljavanja

Što se tiče politike dostupnosti informacija o aktivnim mjerama zapošljivosti, kako bi se smanjila stopa nezaposlenosti i povećalo učešće mladih u aktivnim mjerama zapošljavanja, vrlo je važno da informacije o ovim mjerama i programima koji se implementiraju budu dostupne potencijalnim korisnicima, tj. nezaposlenim osobama. Državne agencije za zapošljavanje nadležne su za promoviranje aktivnih mjera zapošljavanja u šest zemalja Zapadnog Balkana. U ovim zemljama informiranje o mogućnostima i uvjetima za zapošljavanje odvija se preko: pružanja pojedinačnih informacija, grupnih informacija, oglasnih ploča, brošura, publikacija, web-

-stranica, medija, sajмова poslova, informanata, postera, letaka i na druge načine u skladu s mogućnostima i tipom informacija. Međutim, iako postoje mehanizmi za informiranje nezaposlenih, državni izvještaji o aktivnim mjerama zapošljavanja govore da su mladi uglavnom neobaviješteni o programima zapošljavanja koje implementira državna agencija za zapošljavanje. Postoji konsenzus o tome da se mora još više raditi na približavanju programa za zapošljavanje nezaposlenim osobama, posebno mladima, kako bi se povećao broj zaposlenih osoba. Također je važno konsultirati mlade u procesu izrade politika za zapošljavanje mladih.

Anketa provedena među mladima u Srbiji pokazuje da „usluge državne agencije za zapošljavanje nisu dovoljno vidljive iako su dostupne”.¹ U BiH, podaci prikupljeni tokom fokus grupa² pokazuju da 70% mladih nikad nije čulo za državne programe zapošljavanja mladih, a samo 8% imalo je priliku učestvovati u ovim programima. Postotak mladih iz ruralnih područja koji ne znaju za državne programe zapošljavanja za 6% je viši nego u urbanim područjima. Na Kosovu je slična situacija. Predstavnicima relevantnih institucija potvrđuju da mladi nisu dovoljno informirani o postojećim aktivnim mjerama zapošljavanja, stoga je važno povećati broj administrativnog osoblja u lokalnim uredima za zapošljavanje i pokrenuti kampanje jačanja svijesti o aktivnim mjerama tržišta rada.

Još jedna preporuka je kreiranje mobilnih VTC-a kako bi se smanjili troškovi mladim osobama koje žele učestvovati u obukama. U Sjevernoj Makedoniji ne postoji posebna politika informiranja mladih

1 NAPOR: Potrebe za novim uslugama koje podstiču zapošljivost i uloga omladinskog rada, 2015.

2 Na putu ka politici prema mladima u FBiH – Istraživanje o položaju i potrebama mladih u FBiH 2013. – Institut za razvoj mladih KULT, 2014.

dostupne su samo osobama koje aktivno traže posao i koje se svaki mjesec prijavljuju državnoj agenciji za zapošljavanje, pri čemu ih agencija obavještava o aktivnim mjerama zapošljavanja. Situacija je slična i u Crnoj Gori i Albaniji, gdje također nedostaje istraživanja i informacija o načinu na koji se mlade osobe informiraju o aktivnim mjerama zapošljavanja.

Situacija je puno gora što se tiče informiranja mladih iz ruralnih i udaljenih područja, pogotovo ako se uzme u obzir nedostatak podataka o broju nezaposlenih mladih u takvim područjima. Stoga posebnu pažnju treba posvetiti mladima iz ruralnih i udaljenih područja kako bi bili informirani o postojećim aktivnim mjerama zapošljavanja i kako bi im se omogućilo da korištenjem ovih mjera dođu do zaposlenja na lakši i jednostavniji način.

Sistemi za monitoring i evaluaciju ne implementiraju se adekvatno

Monitoring i evaluacija su potrebni ako želimo dobiti prave indikatore za programe zapošljavanja. Samo dobro uspostavljen sistem monitoringa i evaluacije može potvrditi postignute rezultate i možda unaprijediti ili ukinuti programe zapošljavanja koji se pokazuju neefikasnim. Analiza državnih izvještaja pokazala je da proces evaluacije ne funkcioniše kako bi trebao. Razlog tome je nedostatak adekvatnih ili kvalitativnih indikatora za mjerenje uspješnosti, zbog čega ne postoje vjerodostojni podaci o uspješnosti implementiranih programa zapošljavanja.

U Crnoj Gori su procesi evaluacije i monitoringa definirani posebnim pravilnikom. Međutim, monitoring i evaluacija implementacije aktivnih mjera ne provode se sistematično, a samo pojedini elementi monitoringa i evaluacije koriste se, nešto manje, u pojedinačnim mjerama. Monitoring i evaluacija u Srbiji vrše se na osnovu Sporazuma o učinku državne službe za zapošljavanje, programa rada i izvještaja o radu državne službe za zapošljavanje, a usto se vrše nezavisne ankete čiji rezultati mogu pomoći u planiranju, izradi i primjeni aktivnih mjera za zapošljavanje. U Bosni i Hercegovini evaluacije programa aktivnih politika za zapošljavanje uglavnom su opisne i uzimaju u obzir samo osnovne indikatore učinka implementacije programa, kao što su npr. odnos između planiranog i implementiranog obuhvata nezaposlenih pojedinačnim programima, troškovi za različite programe po glavi stanovnika i, u boljem slučaju, udio učesnika programa koji su zadržali posao nakon isteka ugovora o radu (zapošljavanju ili samozapošljavanju). U Sjevernoj Makedoniji državna služba za zapošljavanje odgovorna je za proces monitoringa i evaluacije, ali ne postoji zvanični izvještaj o provedenoj evaluaciji procesa implementiranja aktivnih mjera za zapošljavanje.

Analiza aktivnih mjera u Crnoj Gori pokazuje da su kompetencija ili zapošljavanje najčešći kriteriji za evaluaciju učesnika tokom procesa ili na kraju, dok se u BiH analize uglavnom provode odmah nakon isteka ugovora, tj. do šest mjeseci nakon isteka ugovora, što nekad traje i godinu dana. S druge strane, državna agencija za zapošljavanje na Kosovu izvještava o implementaciji mjera svaka tri mjeseca, a izvještaj mora sadržavati informacije o postignutim rezultatima, napretku, analizu svake od mjera, informacije o utrošenim sredstvima i o eventualnim odstupanjima od planiranih ciljeva.

Preporuke

Kako se aktivne mjere zapošljavanja mogu poboljšati na Zapadnom Balkanu kako bi se povećala stopa zaposlenosti?

Nakon analize državnih izvještaja šest zemalja Zapadnog Balkana o aktivnim mjerama zapošljavanja izradili smo set preliminarnih zaključaka i preporuka, te se nadamo da će usvajanje i primjena doprinijeti konačnom cilju – povećanju zaposlenosti. Kao što je već naglašeno, visoke stope nezaposlenosti, pogotovo mladih, upozorenje su da moramo raditi na izradi i primjeni adekvatnih aktivnih mjera koje će biti dostupne svim mladim ljudima. S obzirom na to da zemlje Zapadnog Balkana teže ulasku u EU, potrebno je raditi na usvajanju standarda EU pri izradi aktivnih politika zapošljavanja kako bi se na efikasniji način pružila radna mjesta nezaposlenima, što bi svakako utjecalo na ekonomski i finansijski razvoj zemalja.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, mi dajemo sljedeće preporuke:

- mlade ljude potrebno je prepoznati kao posebnu kategoriju i za njih izraditi posebne mjere za zapošljavanje, s naglaskom na nezaposlene mlade iz ruralnih i udaljenih područja;
- aktivne mjere zapošljavanja moraju biti definirane u skladu s preporukama EUROSTAT-a;
- potrebno je staviti jači naglasak na **istraživanje** položaja mladih, s posebnim fokusom na mlade iz ruralnih područja.
- potrebno je stvoriti prostor za učešće **interesnih strana** u izradi i implementiranju aktivnih mjera za zapošljavanje;

u izradu aktivnih mjera za zapošljavanje potrebno je **uključiti lokalne urede za zapošljavanje**, koji će pri izradi mjera uzeti u obzir lokalne uvjete i specifičnosti lokalnog tržišta rada;

količina sredstava dostupnih za implementaciju aktivnih mjera za zapošljavanje mora biti znatno veća kako bi se smanjio postotak nezaposlenih osoba;

potrebno je raditi na **unapređenju informacija i dostupnosti** aktivnih mjera za zapošljavanje (putem web-stranica, društvenih mreža, promotivnih materijala, hubova za zapošljavanje, na lokalnom nivou itd.);

mlade ljude potrebno je mnogo više **konsultirati pri izradi politika za zapošljavanje mladih**;

potrebno je staviti naglasak na jačanje **mehanizama za monitoring i evaluaciju** mjera. Potrebno je definirati precizne i tačne indikatore kojima se mjere efekti implementacije aktivnih mjera za zapošljavanje kako bi se procijenila učinkovitost programa pomoću kvalitativnih indikatora.

1. Drobnic, Janez, Zagorc, Stojan, *Planning, monitoring, evaluating and managing active labor market measures*, Podgorica, 2017.
2. Drobnic, Janez, Simovic-Zvicer, Vesna, Zagorc, Stojan, Mestrovic, Branka, *Analyses of efficiency of existing active labour market measures in Montenegro*, s.l., s.a.
3. Državni izvještaj o aktivnim mjerama zapošljavanja – Albanija (2018), Udruženje Beyond Barriers.
4. Državni izvještaj o aktivnim mjerama zapošljavanja – Bosna i Hercegovina (2018), Institut za razvoj mladih KULT.
5. Državni izvještaj o aktivnim mjerama zapošljavanja – FYR Makedonija (2018), Nacionalni omladinski savjet Makedonije.
6. Državni izvještaj o aktivnim mjerama zapošljavanja – Kosovo (2018), NVO Lens.
7. Državni izvještaj o aktivnim mjerama zapošljavanja – Crna Gora (2018), Asocijacija za demokratski prosperitet – ZID.
8. Državni izvještaj o aktivnim mjerama zapošljavanja – Srbija (2018), Beogradska otvorena škola.
9. Na putu ka politici prema mladima FBiH – Analiza položaja i potreba mladih u FBiH 2013. – Institut za razvoj mladih KULT, 2014.
10. NAPOR, *Potrebe za novim uslugama koje podstiču zapošljivost i uloga omladinskog rada*, 2015.
11. Stanje i perspektive politike zapošljavanja mladih u Republici Srbiji, 2017.
12. Western Balkans Labor Market Trends 2018, World Bank Group and The Vienna Institute for International Economic Studies, mart, 2018.

**STVARANJE POVOLJNOG
OKRUŽENJA ZA
PREDUZETNIŠTVO
MLADIH – KLJUČNI
IZAZOVI U ZEMLJAMA
ZAPADNOG BALKANA**

AUTORICA: Ajka Rovčanin, Institut za razvoj mladih KULT

SARADNICI: Ada Hamidović (Institut za razvoj mladih KULT), Irida Agolli-Nasufi (Udruženje Beyond Barriers), Ivona Krstevska (Nacionalni omladinski savjet Makedonije), Jovana Duković-Milović (Asocijacija za demokratski prosperitet – ZID), Nemanja Glavinić (Beogradska otvorena škola i Junior Achievement Srbija), Ivan Topalović (Beogradska otvorena škola) i Valmir Xhemajli (NVO Lens).

LEKTURA: Ifeta Palić-Kupus

GODINA: 2019

Zahvalnica

Autorica se zahvaljuje svim partnerskim organizacijama na pripremljenim državnim izvještajima o zapošljivosti mladih i predstavnicima ovih organizacija za njihovu pomoć u istraživanju pri izradi ovog izvještaja, među kojima su: Ivona Krstevska, Irida Agolli-Nasufi, Nemanja Glavinić, Jovana Duković-Milović i Valmir Xhemajli.

Ovaj dokument zasnovan je na "Regionalnom izvještaju o stvaranju povoljnog okruženja za preduzetništvo mladih na Zapadnom Balkanu", koji predstavlja analizu državnih izvještaja šest zemalja Zapadnog Balkana.

Puni tekst izvještaja dostupan je na www.web4yes.eu.

Autorica: Ajka Rovčanin, ajka.rovcanin@kultbih.org

* Ovaj naziv ne izražava stav o statusu i u skladu je s UNSCR 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.

Regionalni sažetak politika o stvaranju povoljnog okruženja za preduzetništvo mladih na Zapadnom Balkanu nudi komparativni pregled ključnih izazova u izradi politike koji se tiču finansijske podrške, vladinih politika, fizičke i profesionalne infrastrukture i društvenih normi koje utječu na poslovno okruženje za mlade u zemljama Zapadnog Balkana. Izvještaj je izrađen na osnovu kvantitativnog istraživanja u svakoj od zemalja, nakon čega su uslijedile konsultacije s relevantnim interesnim stranama, individualno ali i u sklopu nacionalnih foruma o zapošljavanju mladih, koji su uspostavljeni u sklopu ovog projekta u svakoj od zemalja kao platforme za strukturalni dijalog među ključnim interesnim stranama. O podacima se razgovaralo i u sklopu Regionalnog foruma o preduzetništvu mladih, održanog u Draču u novembru 2018. godine, na kojem su učestvovali predstavnici vlasti, poslovnog sektora i organizacija civilnog društva iz regije koji se bave zapošljivošću i preduzetništvom.

Iako postoje razlike među zemljama, rezultati pokazuju da postoji nekoliko zajedničkih izazova u izradi politike na ovu temu. Mladi u zemljama Zapadnog Balkana boje se pokrenuti vlastiti posao i riskirati te se boje neuspjeha. Prema rezultatima anketa, neke od ključnih prepreka i ograničenja s kojima se suočavaju mladi u pokretanju biznisa jesu: osiguravanje početnog kapitala, nedostatak podrške najbližeg okruženja, složene administrativne procedure, neadekvatan pristup stručnoj podršci i mentorstvu, ograničeno trajanje programa vlada i nevladinih organizacija (NVO), nedostatak obrazovanja o preduzetništvu, nedostatak poslovnih kontakata među mladima, nestabilna politička i ekonomska situacija u zemlji, nedovoljno razvijena preduzetnička kultura i mentalitet itd.

Na osnovu analitičkog izvještaja i konsultacija s glavnim interesnim stranama na regionalnom i državnom nivou, formulirana su četiri ključna izazova koja se tiču izrade politike, navedena u nastavku, a zajednička su svim zemljama Zapadnog Balkana.

1. Mladi u zemljama Zapadnog Balkana boje se pokretanja vlastitog biznisa, riskiranja i neuspjeha.
2. Nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u pronalasku sredstava su među najčešćim preprekama u pokretanju biznisa.
3. Birokratske procedure su previše složene i ne postoje porezne olakšice za mlade preduzetnike.
4. Trenutna preduzetnička struktura i mentorstvo još uvijek su u fazi razvoja.

Nakon pregleda izazova slijedi set preporuka za saradnju javnih institucija i organizacija civilnog društva na državnom i regionalnom nivou.

1. Mladi u zemljama Zapadnog Balkana boje se pokretanja vlastitog biznisa, riskiranja i neuspjeha

Razumjeti trenutno stanje i dosadašnji razvoj preduzetništva mladih u zemljama Zapadnog Balkana vrlo je izazovno uslijed odsustva dovoljno podataka zasnovanih na istraživanjima i zvaničnim statistikama institucija vlasti. Iz dostupnih podataka može se zaključiti da mladi ljudi u zemljama Zapadnog Balkana imaju strah od pokretanja vlastitog biznisa i preuzimanja rizika te strah od neuspjeha u tom poduhvatu.

Prema istraživanju Globalnog monitora preduzetništva za BiH za 2012. godinu, **mladi koji pokreću vlastite biznise uglavnom to čine iz nužnosti, a ne iz prilike**. Samoinicijativnost mladih u BiH je mala, te stručnjaci smatraju da su mladi rjeđe samozaposleni i radije rade za poslodavca. Time su oni koji pokrenu vlastite biznise uglavnom primorani na to, u odsustvu drugih ekonomskih mogućnosti. Mladi se uglavnom boje pokrenuti vlastiti biznis. Kada to i učine, o razvijanju biznisa uče kroz vlastito iskustvo i odnose, a ne kroz obrazovni sistem. To potvrđuje i istraživanje Instituta za razvoj mladih KULT iz 2013. godine, prema kojem bi svaka druga mlada osoba u FBiH pokrenula vlastiti biznis, ali joj u tome nedostaju finansijska i stručna podrška.

Prema UNDP-ovoj analizi "Puls javnosti – izazovi i perspektive mladih na Kosovu, situacija je slična i na Kosovu, gdje **mladi radije pronalaze posao u bilo kojem preduzeću (po mogućnosti javnom) nego što pokreću vlastite biznise**. Postoji nekoliko, iako ograničenih, državnih poticaja za samozapošljavanje i preduzetništvo, ali i dalje postoje brojne druge prepreke započinjanju biznisa, kao što su nizak standard života i kupovna moć, visoki porezi, konkurencija većih organizacija, malo tržište – malobrojne prilike za regionalnu saradnju.

Istraživanje koje je proveo LIBEK (2015) navodi da 35% ispitanika starosti od 20 do 29 godina u Srbiji planira u sljedećem trogodišnjem periodu započeti vlastiti biznis, dok preostali ispitanici to ne planiraju. Prema ovom istraživanju, postoji jasna veza između onih koji ne planiraju pokrenuti biznis i onih koji se plaše poslovnog neuspjeha. Također se navodi da većina **(89,6%) smatra da poslovna kultura u Srbiji ne potiče preduzetnički duh**.

Da mladi ljudi jesu zastupljeni u strukturi postojećih preduzetnika pokazuju podaci Direktorata za investicije, razvoj malih i srednjih

preduzeća i upravljanje EU fondovima u Ministarstvu ekonomije Crne Gore, prema kojima je u Crnoj Gori tokom 2017. godine poslovalo 17,4% mladih preduzetnika (do 35 godina starosti) u odnosu na ukupan broj preduzetnika, odnosno da su u 24,7% malih i srednjih preduzeća mladi u vlasničkoj strukturi.

U Albaniji je provedena zanimljiva anketa, koja je pokazala da 53,6% diplomanata razmišlja o pokretanju biznisa, 5,8% ih je pokrenulo vlastiti biznis, a 0,91% ima uspješan biznis. Empirijski test proveden na podacima prikupljenim anketiranjem pokazao je da dvije varijable koje se tiču preduzetničkog obrazovanja imaju statistički značajnu vezu s naklonosti preduzetništvu: preduzetništvo u porodici i obrazovanje o preduzetništvu. Rezultati pokazuju da prethodna izloženost obrazovanju o preduzetništvu ima pozitivan utjecaj na stavove studenata prema preduzetničkoj karijeri i na percipiranu kontrolu ponašanja ili preduzetničku samoefikasnost. Istovremeno, prethodna izloženost preduzetništvu u praksi, direktno i indirektno kroz preduzetništvo porodice, u značajnoj je vezi s njihovim stavovima, normama i percipiranoj kontroli ponašanja što se tiče preduzetništva. Naprimjer, osobe čiji su očevi samozaposleni imaju pozitivnije stavove, izraženije norme i veću samoefikasnost što se tiče preduzetništva.

U Sjevernoj Makedoniji su razlozi za započinjanje biznisa uglavnom želja za finansijskom nezavisnošću, prilika za zaradu, korištenje seta vještina, pružanje dugoročne finansijske sigurnosti za porodicu te nezaposlenost.

Društvene norme, kao komponenta preduzetničkog okruženja, mogu ohrabrivati ili sputavati nove poslovne aktivnosti, odnosno preduzetničke aktivnosti mladih ljudi. S aspekta društvenih normi, važno je sagledati kakav je generalni pogled društva na bavljenje preduzetništvom i kakav status uživaju preduzetnici u društvu, gleda li se preduzetništvo kao jedan od karijernih izbora mladih ljudi, kakva je percepcija mladih o podršci društva, kakva je uloga roditelja u svemu tome, kako društvo percipira neuspjeh u pokretanju i vođenju vlastitog biznisa i kako se to odražava na mlade, kakav je odnos medija spram mladih preduzetnika i koliko su mladima od pomoći iskusniji preduzetnici. Nažalost, vrlo malo istraživanja je provedeno o ovim pitanjima u zemljama Zapadnog Balkana, te su podaci za sagledavanje trenutnog stanja vrlo skromni i ograničeni. Kao takvi, ostavljaju puno prostora za generaliziranje i slobodnije tumačenje, što ustvari može i ne biti odraz stvarne slike.

2. Nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u pronalasku sredstava su među najčešćim preprekama u pokretanju biznisa.

Nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u osiguravanju finansija **jedno su od najčešćih ograničenja** u pokretanju biznisa koja navode mladi preduzetnici. Oni se prilikom finansiranja svojih biznisa, pogotovo u fazi njihovog formalnog pokretanja, **najčešće oslanjaju na porodicu i prijatelje**. Generalno smatraju da je teško i komplicirano doći do drugih izvora finansiranja, poput komercijalnih banaka, fondova i sl., a alternativne mogućnosti i modeli finansiranja još uvijek nisu dovoljno razvijeni.

Naprimjer, prema rezultatima Globalnog monitora preduzetništva za 2012. godinu u Bosni i Hercegovini, većini mladih odraslih osoba (21–34 godine starosti) koje su pokrenule svoj biznis pomogli su porodice, rođaci i prijatelji (ocjena 3,81 od ukupno 5,0). Prema ILO izvještaju Tranzicija na tržište rada mladih žena i muškaraca u Crnoj Gori, tek svaki deseti samozaposleni je za pokretanje biznisa koristio kredit, dok je skoro polovina (46,8%) ispitanih samozaposlenih mladih navela da je novac pozajmila od porodice ili prijatelja, četvrtina njih (24,4%) je imala vlastitu ušteđevinu, dok je 19,5% reklo da im novac nije bio potreban. Ovo potvrđuju i statistike u Srbiji, koje kažu da se mladi preduzetnici u Srbiji u velikoj mjeri oslanjaju na vlastiti izvor finansiranja, čak 71% njih. Koliko je značajna podrška porodice i prijatelja pokazuje statistički podatak da je čak 51,4% mladih preduzetnika svoje poslovanje pokrenulo zahvaljujući upravo podršci porodice i prijatelja, a 18,2% njih je sredstva osiguralo iz vlastite ušteđevine.

U svim zemljama Zapadnog Balkana uglavnom je zastupljen veliki izbor komercijalnih banaka i mikrokreditnih organizacija. Međutim, **kreditne linije koje su razvijene uglavnom nemaju posebne uvjete i pogodnosti za mlade kojima je to prva poslovna ideja**. Naprimjer, snižena kamatna stopa na kreditna sredstva ne predstavlja posebno olakšavajuću okolnost u uvjetima kada se od mladih traže puna sredstva osiguranja kao što su hipoteka ili žiranti. Za mlade u biznisu najveći problem predstavlja početnički kapital, odnosno postotak uloga koji oni moraju imati ili nešto čime mogu garantirati traženi kredit. Bilo da se radi o svoti novca koju mladi teško da mogu imati kao ušteđevinu ili da se radi o stavljanju pod hipoteku nekretnina koje

vrlo teško da su u vlasništvu mladih, nego su obično vlasnici njihovi roditelji, dolazimo do krupne prepreke koja je za mlade teško savladiva u cilju kreditnog zaduživanja radi pokretanja biznisa. U Srbiji, naprimjer, od 30 komercijalnih banaka, samo četiri imaju mikroizjmove u ponudi, a samo je jedna u cijelosti posvećena mikroizjmovima, s posebnim usmjerenjem na ruralna područja. Predstavnici mikrofinansijskih institucija ukazali su na to da postoji ogroman jaz između potrebe za mikroizjmovima u Srbiji i ponude postojećih institucija. Otežavajuću okolnost za mlade predstavlja i činjenica da se za dobivanje ovih sredstava moraju takmičiti s iskusnijim preduzetnicima, vlasnicima malih i srednjih preduzeća koji već imaju više iskustva u biznisu.

Prema nacionalnim izvještajima partnerskih organizacija, čini se da su u svim zemljama Zapadnog Balkana, osim u slučaju Kosova, gdje podaci nisu raspoloživi, **finansijski poticaji koje institucije vlasti pružaju pokretanju i vođenju biznisa mladih itekako zastupljeni, u smislu učestalosti**, fokusiranosti na mlade kao ciljnu grupu i visine izdvojenih i uloženi sredstava u podršku. Poticaji su prisutni na svim nivoima vlasti, prije svega na državnom, u slučaju BiH na entitetskom i kantonalnom, ali i lokalnom nivou.

Naprimjer, u Albaniji Općina Tirana pruža finansijsku podršku mladim preduzetnicima između 18 i 35 godina starosti dodjelom nepovratnih sredstava za pokretanje vlastitog biznisa ili proširenje postojećeg obima poslovanja. U Crnoj Gori podrška lokalnih vlasti ipak je skromnija i razlikuje se od općine do općine.

Saznanja o učincima i održivosti pokrenutih biznisa su ograničena, s obzirom na to da uglavnom ne postoje podaci o rezultatima monitoringa i evaluacija programa, mjera i poticaja vlasti.

Kada je riječ o alternativnim oblicima i modelima finansiranja poput biznis anđela, crowdfundinga i drugih, oni još uvijek nisu dovoljno razvijeni. Nisu zakonski prepoznati, niti su vidljivi dovoljni napori da se te regulative i mehanizmi uspostave. Zajednica domaćih preduzetnika koji imaju višak kapitala ne prepoznaje poslovne i investicijske mogućnosti zasnovane na ovim modelima finansiranja, ili pak nije dovoljno informirana i motivirana. Uprkos tome, postoje određeni biznis anđeli, iako je malo dostupnih podataka o načinu njihovog rada i postignutim rezultatima. Primjeri su mreža poslovnih anđela Inovacionog centra Banja Luka u Bosni i Hercegovini i CEED Macedonia Business Angels Club u Sjevernoj Makedoniji, koje su članice Evropske mreže poslovnih anđela (EBAN).

Značajan izvor finansiranja predstavljaju domaće i međunarodne nevladine organizacije i vladine organizacije, agencije i institucije

stranih zemalja koje podršku razvoju privrede i preduzetništva pružaju kroz svoje redovne ili vanredne programe, inicijative i aktivnosti, često u saradnji s domaćim institucijama vlasti.

Mladima koji se žele baviti preduzetništvom **dostupni su i određeni regionalni programi**, poput COSME (Programme for the Competitiveness of Enterprises and SME) programa Evropske unije za konkurentnost preduzeća i malih i srednjih preduzeća s budžetom od 2,3 milijarde eura za period 2014–2020, kojem pristup imaju Srbija i Bosna i Hercegovina. Zatim, tu je i Erasmus za mlade preduzetnike (Erasmus for Young Entrepreneurs) kao program međunarodne razmjene koji pruža priliku novim ili potencijalnim preduzetnicima da uče od iskusnih preduzetnika o vođenju biznisa, dostupan u Srbiji, BiH, Sjevernoj Makedoniji i Crnoj Gori. Nažalost, nema dostupnih informacija o tome koliko mladi koriste ove programe.

Još jedan značajan problem je nedovoljna finansijska pismenost mladih. Budući preduzetnici trebali bi usvojiti znanje o osnovnim finansijskim terminima i mehanizmima kroz formalno i neformalno obrazovanje, koje će im kasnije biti korisno u upravljanju preduzećem.

3. Komplicirane birokratske procedure i nedostatak poreznih olakšica za mlade preduzetnike

Preduzetništvo mladih se posljednjih nekoliko godina sve više počelo posmatrati kao **jedan od strateških prioriteta vlasti, pogotovo u kontekstu rješavanja problema visoke stope nezaposlenosti mladih u svim zemljama Zapadnog Balkana**. Međutim, mladi u zemljama Zapadnog Balkana **birokratske procedure smatraju jednom od prepreka za pokretanje biznisa**.

Tabela 1 sadrži relevantni zakonski i strateški okvir u zemljama Zapadnog Balkana.

Tabela 1. Zakonski i strateški okvir oblasti preduzetništva mladih u zemljama Zapadnog Balkana

	Zakoni i strateški dokumenti koji reguliraju oblast preduzetništva mladih
Albanija	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strategija za zapošljavanje i razvoj vještina 2014-2020. „Bolje vještine i radna mjesta za sve žene i muškarce“ ▪ Nacionalni akcijski plan za pitanja mladih 2015-2020. ▪ Strategija razvoja privrede i ulaganja 2014-2020. ▪ Nacionalna strategija za razvoj i integraciju 2014-2020.
Bosna i Hercegovina	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strategija razvoja sektora malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini 2009-2011 ▪ Projekt razvoja malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji BiH ▪ Akcioni plan realizacije projekta „Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u FBiH“ za period 2016-2018. godine ▪ Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća Republike Srpske za period 2016-2020. godine ▪ Strategija razvoja BiH za period 2010-2014. ▪ Strategija razvoja Federacije BiH za period 2010-2020. ▪ Zakon o poticanju razvoja male privrede FBiH ▪ Zakon o podsticanju razvoja malih i srednjih preduzeća RS ▪ Zakon o stimulanju privrednog razvoja Brčko distrikta ▪ Reformska agenda za BiH za period 2015-2018.
Kosovo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nacionalna razvojna strategija 2016-2021 ▪ Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća (MSP) na Kosovu za period 2012 – 2016. godine sa vizijom za 2020.

Sjeverna Makedonija	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strategija preduzetničkog učenja BJR Makedonije 2014-2020. ▪ Nacionalna strategija razvoja malih i srednjih preduzeća 2018-2023. ▪ Strategija za inovacije u Republici Makedoniji 2012-2020. ▪ Program za konkurentnost, inovacije i preduzetništvo 2018 ▪ Strategija za konkurentnost i akcioni plan Republike Makedonije 2016-2020.
Crna Gora	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. ▪ Strategija za mlade 2017-2021, s Akcionim planom za 2017. ▪ Strategija razvoja stručnog obrazovanja 2015-2020. ▪ Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2018-2022. ▪ Zakon o mladima (Sl. list CG 42/16) ▪ Program ekonomskih reformi za Crnu Goru 2016-2018. ▪ Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018.
Srbija	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nacionalna strategija za mlade za period 2015-2025. godine ▪ Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015-2020. godine ▪ Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2018. godinu ▪ Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine ▪ Strategija razvoja i državne podrške industriji informacionih tehnologija ▪ Nacionalni prioriteti za međunarodnu pomoć u Republici Srbiji za period 2014-17. godine, sa projekcijama do 2020. godine ▪ Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike

Mladim preduzetnicima veliki problem predstavlja nedostatak potrebnih informacija vezanih za registraciju firme, kao i propisa koji uređuju dalji tok poslovanja. **Propisi koji reguliraju poslovanje su mnogobrojni i često komplicirani za tumačenje**. Prema istraživanju Instituta za razvoj mladih KULT, mladi u Federaciji BiH pozitivno ocjenjuju programe samozapošljavanja i poticaja za pokretanje vlastitog biznisa. Međutim, nedostatkom smatraju to što je administracija suviše komplicirana, te smatraju da je potrebno barem šest mjeseci da se završi dokumentacija o registraciji poslovanja, te da se u tome upravo i potroši najveći dio novca koji se poticajem dobije. Prema rezultatima Globalnog monitora preduzetništva za BiH u periodu 2010-2012, novim i rastućim preduzećima teško se nositi s birokratijom, pravnim i regulativnim zahtjevima.

U Tabeli 2 vidljivo je da je prema broju dana i broju procedura biznis, odnosno društvo s ograničenom odgovornošću kao pravnim oblikom poslovanja, najbrže pokrenuti u Sjevernoj Makedoniji, Srbiji, Albaniji i Kosovu. Najniži troškovi su u Sjevernoj Makedoniji, Kosovu i Crnoj Gori.

Tabela 2. Pokazatelji Izvještaja o lakoći poslovanja 2018. za zemlje Zapadnog Balkana

	Ukupni rang lakoće poslovanja (1–190)	Pokretanje biznisa – rang (1–190)	Broj dana za pokretanje biznisa	Broj procedura za pokretanje biznisa	Trošak pokretanja biznisa (% prihoda po glavi stanovnika)
Albanija	65	45	5	5	12,0
Bosna i Hercegovina	86	175	65	12	7,7
Kosovo	40	10	5,5	3	1%
Sjeverna Makedonija	11	22	7	4	0,1%
Crna Gora	42	60	10	6	1,5%
Srbija	43	32	5,5	5	2,3%

U Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Sjevernoj Makedoniji ne postoje specifične porezne olakšice isključivo za mlade ljude i njihove biznise. U Srbiji od 2018. godine postoje porezne olakšice za novoosnovane pravne subjekte, koje se samim tim odnose i na mlade, a to su: oslobođenje od dijela poreza na zaradu prve dvije godine, počevši od datuma osnivanja firme; oslobođenje od dijela doprinosa za obavezno socijalno osiguranje također prve dvije godine, počevši od datuma osnivanja firme; neoporeziv iznos zarade povećan je na 15.000 dinara. U Crnoj Gori porezni vid podrške uglavnom se odnosi na stimulanse koje privrednici mogu dobiti ako svoje poslovanje započnu u npr. biznis zoni neke općine ili općinama koje se smatraju nerazvijenim. U privredno nedovoljno razvijenim općinama u Crnoj Gori Zakonom o porezu na dobit pravnih lica uređeno je da novoosnovano pravno lice ne plaća obračunati porez na dobit za prvih osam godina poslovanja. Također, Zakonom o porezu na dohodak fizičkih lica poreznom obvezniku obračunati porez na dohodak za prvih osam godina poslovanja umanjuje se 100%.

4. Trenutna preduzetnička infrastruktura i mentorstvo još su u fazi razvoja

Za mlade preduzetnike iznimno je važno da imaju podršku u vidu fizičke i tehničke infrastrukture, ali i profesionalnu podršku i mentorstvo.

Pristup komunikacijskoj mreži (telefon, internet...) za privrednike i mlade preduzetnike nije kompliciran i skup u zemljama Zapadnog Balkana. Slično je i s troškovima komunalnih usluga, koje su relativno prihvatljive visine za preduzetnike.

Međutim, kada je u pitanju **pristup komunalnim uslugama, stanje se razlikuje od zemlje do zemlje.** Prema rezultatima Globalnog monitora preduzetništva za BiH za period 2010–2012. godine, stručnjaci smatraju da novo i rastuće preduzeće uglavnom može dobiti komunalne priključke za oko mjesec dana. Za dobivanje priključka za struju u prosjeku je u Srbiji potrebno čekati 125 dana. Za ostale priključke je procedura nešto brža, naprimjer za priključenje na vodovodnu mrežu se čeka do 30 dana. U Sjevernoj Makedoniji je za dobivanje priključka za struju potrebno 97 dana. U Crnoj Gori se priključenje na komunalne usluge provodi u četiri koraka. Priključenje na struju jedna je od glavnih poteškoća za poslovanje u Albaniji, gdje je potrebno proći šest procedura, 77 dana, a trošak je čak 491,4% prihoda po glavi stanovnika. Kada je u pitanju Kosovo, problem predstavlja pristup vodovodnoj mreži, koja nije razvijena u svim mjestima.

Mladi ljudi koji žele pokrenuti i razviti vlastiti biznis imaju **mogućnost dobivanja mentorske i stručne podrške** kroz razne programe koje pružaju pojedine institucije vlasti i nevladine organizacije. Međutim, **stepen razvijenosti i kontinuitet pružanja ovih usluga je različit od zemlje do zemlje, te od programa do programa.**

U Srbiji postoje dva programa mentorstva koja su pokrenule dvije državne institucije: Razvojna agencija Srbije (RAS) i Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ). Međutim, do sada nisu uspjele u potpunosti usvojiti dobre mentorske prakse, i to iz sljedećih razloga: programi su kratkoročni, ograničeni vremenom – minimum 25 sati i maksimum 50 sati po preduzetniku – i u većini slučajeva ne uključuju planove za konačnu implementaciju. Program uključuje tri segmenta: dijagnostiku (finansijska analiza, razgovor s vlasnikom, SWOT analiza i utvrđivanje ključnih problema), planiranje (dublja analiza i priprema akcijskog plana) i provođenje. Ovaj pristup više teži tome da predstavlja kratkoročni plan

rekonstrukcije, a ne mentorstvo. S druge strane, mentorstvo NSZ-a obuhvata posjetu firmi, razgovor s vlasnikom, dijagnozu postojećeg stanja, identifikaciju problema i prijedloge za njihovo prevladavanje. Ova aktivnost NSZ-a još je više vremenski ograničena, i čitav program traje dva dana (pet sati dnevno). Oba programa poprilično su formalna i manje su usmjerena na ostvareni učinak. Programi nisu fleksibilni, niti su prilagođeni potrebama učesnika. Na kraju, nema dokaza o uspjehu ovih programa, niti podataka o korisnicima mentorstva nakon učešća u programu.

U Bosni i Hercegovini ne postoji sistemski pristup u pružanju mentorske i stručne podrške mladim ljudima prilikom pokretanja, ali i vođenja njihovih biznisa. U Crnoj Gori sve informacije vezane za pokretanje biznisa mladi mogu dobiti u Direkciji za razvoj malih i srednjih preduzeća. Preko portala "Asistent" mogu se dobiti sve informacije vezane za procedure i potrebnu dokumentaciju prilikom registriranja preduzeća, prijave radnika, PDV-a i sl. Slično je i s Kosovom i mentorskim programima koje pružaju Ministarstvo rada i društvene skrbi i Ministarstvo kulture, mladih i sporta. Za razliku od toga, u Albaniji nema programa mentorstva koje pružaju institucije vlasti, već oni isključivo dolaze iz nevladinog sektora.

U kontekstu razvijenosti preduzetničke infrastrukture, važno je sagledati kakva je **raspoloživost poslovnih inkubatora u zemljama Zapadnog Balkana**. Nažalost, postojeći podaci su ograničeni i skromniji, pa u pojedinim slučajevima nemamo tačna saznanja o broju inkubatora u zemlji, njihovoj geografskoj rasprostranjenosti te broju korisnika i povoljnosti usluga za korisnike.

U Srbiji trenutno postoji preko 30 poslovnih inkubatora, s tim što nisu svi operativni. Nalaze se u gotovo svim regionalnim centrima u zemlji i može se reći da su ravnomjerno raspoređeni. S druge strane, postoje privatni savremeni inkubatori koji su fokusirani na inovacije, kreativnost i razvoj informacijskih tehnologija.

U Crnoj Gori postoji pet poslovnih inkubatora. Naprimjer, biznis centar glavnog grada trenutno u procesu inkubacije ima osam preduzeća. Oni na raspolaganju imaju besplatno korištenje prostora tokom dvije godine poslovanja i pravo na besplatne računovodstvene usluge tokom jedne godine.

Prema podacima iz 2015. godine s web-portala www.poslovnookruzenje.ba, kojim upravlja LEDnet mreža – Mreža za ekonomski razvoj u Bosni i Hercegovini, dvanaest poslovnih inkubatora (PI) u BiH danas upravlja s 21339.72 m² poslovnog prostora. PI su od 1998. godine generirali više od 160 preduzeća, stvorena su 1304 radna mjesta, redovno pune budžete BiH i daju doprinos socio-ekonomskoj stabilizaciji građana BiH. Dio korisnika PI se intenzivno bavi izvozom proizvoda s dodanom vrijednošću.

Međutim, pored svega, bh. vlasti još uvijek nisu kreirale sveobuhvatan, dugoročan i sistemski program podrške poslovnim inkubatorima. Održivost poslovnih inkubatora u BiH prepuštena je isključivo osnivačima, koji su u osam slučajeva općine i vlada (Brčko distrikt), a u četiri slučaja to je nevladin sektor. Ostali nivoi vlasti i fondovi za podršku razvoju preduzetništva nisu se uključivali u formiranje PI, finansiranje održivosti postojećih, niti su programski i finansijski podržavali formiranje novih PI.

U Sjevernoj Makedoniji prisutno je osam inkubatora. Dva inkubatora funkcioniraju redovno, a šest inkubatora finansira se projektnim/donorskim sredstvima. Slično je i s Kosovom, gdje se mogu istaknuti tri poslovna inkubatora. Kada je u pitanju Albanija, nekoliko je pozitivnih primjera poslovnih inkubatora, ali su uglavnom locirani u glavnom i većim gradovima Albanije.

Zaključci i preporuke

Sagledavanje trenutnog stanja i razvoja preduzetništva mladih u zemljama Zapadnog Balkana vrlo je izazovno zbog nedostatka podataka iz anketa i zvaničnih statističkih podataka koje pružaju vlasti. Važnost preduzetništva mladih može se pokazati stvaranjem prilika za samozapošljavanje i zapošljavanje mladih općenito, što, s druge strane, uvelike zavisi od poslovnog okruženja i ekonomije zemlje. Jedna od ključnih poruka, zasnovanih na dokazima, a koja se tiče preduzetništva mladih na Zapadnom Balkanu, tiče se nužnosti unapređenja relevantnih indikatora povoljnog okruženja, kao što su lakoća registriranja biznisa, pristup mehanizmima i poticajima za startupe i promoviranje dobrih praksi. Iako u svih šest zemalja Zapadnog Balkana postoje specifična poslovna okruženja, zajednički su im problem i izazovi s kojima je potrebno suočiti se.

Na osnovu identificiranih problema kojima se politika treba baviti, predložen je set općih preporuka.

1. **Institucije vlasti trebaju podržati kontinuirana primarna istraživanja** svih aspekata preduzetničkog okruženja za mlade kako bi se izradila službena i **javna baza podataka** za adekvatne mjere politika i akcije. Prioritet trebaju biti istraživanje birokratskih procedura, pružanje povoljne infrastrukture i općenito ohrabrenja za mlade koji započinju vlastiti biznis. Ministarstva privrede, trgovinske komore i lokalne vlasti mogu imati glavnu ulogu u ovim istraživanjima i pribavljanju podataka, a organizacije civilnog društva mogu pružiti podršku u tom procesu.
2. **Alternativni izvori finansiranja biznisa mladih, kao što su poslovni anđeli ili crowdfunding moraju biti regulirani zakonom.** Pristup postojećim izvorima finansiranja treba poboljšati pružanjem različitih olakšica pri uzimanju zajmova. **Informacije o finansijskim poticajima mladima trebaju biti dostupne** putem svih kanala

informiranja, kao što su one-stop-shops, komunikacija licem u lice ili online podrška, što posebno vrijedi za poticaje koje nude vlasti. Izvori finansiranja trebaju biti dostupni i u manjim i ruralnim mjestima, ne samo u glavnim gradovima. Finansijsku pismenost mladih potrebno je unaprijediti kroz formalno i/ili neformalno obrazovanje, kako bi bili upoznati s osnovnim finansijskim pojmovima i mehanizmima i kasnije ih koristili u vlastitom poslovanju.

3. Potrebno je **mladim preduzetnicima pružiti stimulativan porezni tretman** uvođenjem specifičnih mjera i olakšica vlasti, po primjeru zemalja s dobrim praksama; **pojednostaviti i povećati transparentnost procedura za pokretanje biznisa**; jačati ulogu lokalnih zajednica i lokalnih administracija u pružanju podrške mladim preduzetnicima. Institucije koje daju poticaje za razvoj preduzeća trebaju **vršiti monitoring i evaluaciju dodijeljenih sredstava** kako bi se mogle izraditi primjenjive i praktične mjere. Potrebno je uspostaviti jače veze i saradnju vlasti i nevladinih organizacija kako bi se još bolje podržalo preduzetništvo, i to u vidu raznih vrsta konsultacija o definiranju politika ili pravnih rješenja.
4. Potrebno je **unaprijediti postojeću preduzetničku infrastrukturu i uspostaviti sistematski i kontinuiran mentorski pristup mladima koji pokreću vlastiti biznis ili razvijaju već postojeći.** Mladi se moraju moći obratiti nadležnim institucijama i organizacijama za bilo kakvu pomoć koja im je potrebna u izradi biznis plana, tumačenju legalnih aspekata pokretanja biznisa i drugih aktivnosti. Što se tiče poslovnih inkubatora, oni bi se trebali više fokusirati na pružanje podrške jednostavnim, uobičajenim i tradicionalnim idejama za pokretanje biznisa kao nečemu što je realistično, umjesto što od korisnika zahtijevaju inovativne ideje.
5. Potrebno je **promovirati primjere dobre prakse i poticati pozitivan stav prema mladim preduzetnicima koji su pokrenuli uspješne biznise.** Legislativu i ostale strateške dokumente potrebno je prilagoditi kako bi se potaknuo takav pozitivan stav. Potrebno je i

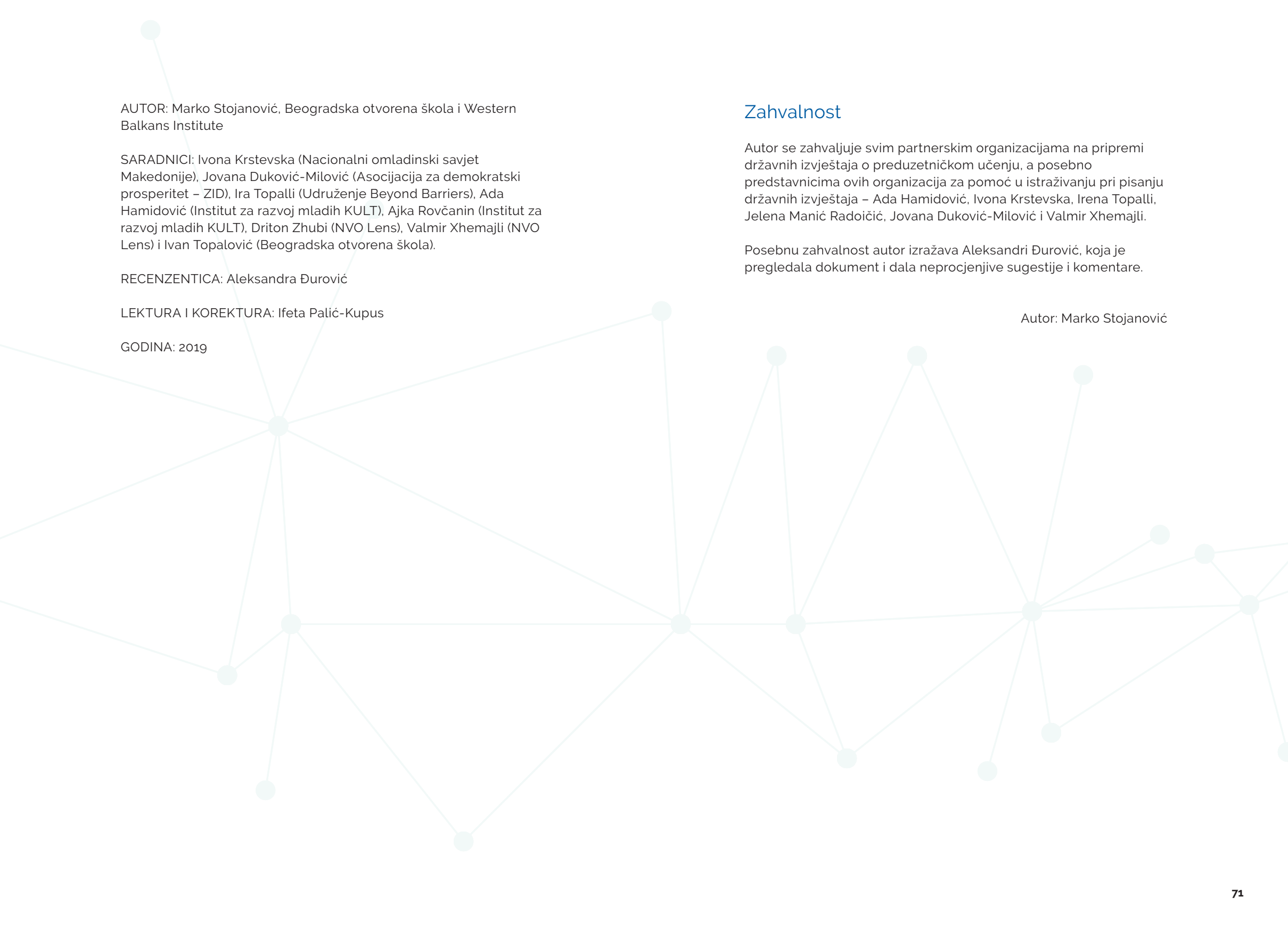
jačati svijest o doprinosu preduzetnika ekonomskom razvoju i isticati preduzetnike kao ključne izvore novih radnih mjesta. Preduzetnici, vlasti koje daju finansijske poticaje i razni međunarodni i lokalni programi podrške preduzetništvu trebaju promovirati preduzetništvo i preduzetnički duh korištenjem modernih komunikacijskih kanala kao što su YouTube, Facebook, Instagram itd., koji su najprimjereniji za dopiranje do mladih.

Reference

1. Analiza parafiskalnih nameta u Bosni i Hercegovini – kako kreirati registar parafiskalnih nameta i izrada nacrtu registra, International Burch University, Sarajevo, 2014.
2. Analiza regulatornog okvira preduzetništva tri najperspektivnije delatnosti, sa predlogom pojednostavljenja poslovanja za mlade preduzetnike, Ekonomski Institut, Beograd, 2016.
3. Analiza rezultata istraživanja o potrebama potencijalnih i postojećih mladih preduzetnika u Republici Srbiji, Služba za mala i srednja privredna društva Privredne komore Srbije i Privredni forum mladih, Beograd, 2016.
4. Asllani, A., Becherer, R., Theodhori, Q., Asllani, A., Becherer, R., and Theodhori, Q. (2014). Developing a Sustainable Economy Through Entrepreneurship: the Case of Albania. South-Eastern Europe Journal of Economics, 12(2), 243–262. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/seb/journal/v12y2014i2p243-262.html>.
5. Exploring Albania Entrepreneurial Ecosystem, Yunus Social Business Balkans, 2016.
6. Global Entrepreneurship Monitor available for the 2008–2012 period, <http://www.cerpod-tuzla.org/index.php/bs/gem/gem-izvjestaji>
7. <http://bif.rs/2014/03/tolerancija-na-preduzetnicki-neuspeh-stigma-ili-druga-sansa/>
8. <http://www.bitf.rs/cms/item/clubs/sr/networks/incubators.html>
9. <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia#getting-electricity>
10. https://www.britishcouncil.mk/sites/default/files/country_report_republic_of_macedonia.pdf
11. https://www.britishcouncil.mk/sites/default/files/country_report_republic_of_macedonia.pdf
12. <https://www.mojafirma.rs/baza-znanja/poslovni-inkubatori-kaopodrska-razvoju-preduzetnistva/>

13. International Labour Office, Labour Market Transitions of Young Men and Women in Montenegro, 2016.
14. Istraživanje položaja i potreba mladih u Republici Srbiji, Ministarstvo omladine i sporta Republike Srbije, Beograd, 2016.
15. Kume, A., Kume, V., and Shahini, B. (2013). Entrepreneurial characteristics amongst university students in Albania. European Scientific Journal (The research is based in a survey which focuses on entrepreneurial attitudes and intentions of students at institutes of Higher Education in Albania. The research group surveyed 519 students from universities in Tirana (public and private).
16. Law on Corporate Tax, Official Gazette, 40/2008, 86/2009, 40/2011 – second law, 14/2012i 61/2013 and 55/2016.
17. Law on Income Tax, Official Gazette, 86/2009, 40/2011 – second law, 14/2012, 6/2013, 62/2013, 60/2014, 79/2015 and 83/2016.
18. Na putu ka politici prema mladima FBiH – Analiza stanja i potreba mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013; Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo, 2014.
19. Politike i mere podrške za razvoj preduzetništva u Srbiji – Neophodnost promena, Seven, Beograd, 2016.
20. Preduzetnička kultura kod mladih, LIBEK, 2015, <https://libek.org.rs/uploads/files/1430826083.O7D72SKzVROwm9KG.pdf>
21. Preduzetništvo mladih u Srbiji – Mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih, Danijela Bobić, Beograd, 2017.
22. Preduzetništvo u Srbiji – Nužda ili prilika?, CEVES, Beograd, 2014.
23. UNDP – Analysis of public pulse – Challenges and mindset of youth in Kosovo.

CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE NA ZAPADNOM BALKANU – KORAK NAPRIJED

AUTOR: Marko Stojanović, Beogradska otvorena škola i Western Balkans Institute

SARADNICI: Ivona Krstevska (Nacionalni omladinski savjet Makedonije), Jovana Duković-Milović (Asocijacija za demokratski prosperitet – ZID), Ira Topalli (Udruženje Beyond Barriers), Ada Hamidović (Institut za razvoj mladih KULT), Ajka Rovčanin (Institut za razvoj mladih KULT), Driton Zhubi (NVO Lens), Valmir Xhemajli (NVO Lens) i Ivan Topalović (Beogradska otvorena škola).

RECENZENTICA: Aleksandra Đurović

LEKTURA I KOREKTURA: Ifeta Palić-Kupus

GODINA: 2019

Zahvalnost

Autor se zahvaljuje svim partnerskim organizacijama na pripremi državnih izvještaja o preduzetničkom učenju, a posebno predstavnicima ovih organizacija za pomoć u istraživanju pri pisanju državnih izvještaja – Ada Hamidović, Ivona Krstevska, Irena Topalli, Jelena Manić Radoičić, Jovana Duković-Milović i Valmir Xhemajli.

Posebnu zahvalnost autor izražava Aleksandri Đurović, koja je pregledala dokument i dala neprocjenjive sugestije i komentare.

Autor: Marko Stojanović

Preduzetničko učenje zauzima važno mjesto u Strategiji Evropske unije za 2020. godinu. Promoviranje preduzetništva u obrazovnom sistemu, a posebno u školama, ključni je dio izgradnje konkurentnih ekonomija koje stvaraju nova radna mjesta¹. U proteklih 5–10 godina **sve zemlje Zapadnog Balkana načinile su značajan napredak u ukupnom razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja.**

Analiza prikupljenog materijala navodi nas na zaključak da je taj pojam usko povezan s procesima integracije u EU koji se dešavaju unutar regije, a posebno u pogledu usklađivanja obrazovnih politika i politika zapošljavanja u odnosu na strategiju EU 2020 i E&T 2020.

Podržane kroz projekte ETF-a, većina zemalja je razvila neku vrstu nacionalnog partnerstva i postavila stratešku orijentaciju za dalji razvoj preduzetničkog učenja. Čini se da je potpisivanje Povelje za preduzetničko učenje iz 2012. godine dalo novi podsticaj zemljama Zapadnog Balkana, jer je nekoliko zemalja Zapadnog Balkana (BJRM, BIH, CG) ubrzo nakon toga usvojilo nacionalne Strategije za preduzetničko učenje. Time je kompletiran normativni okvir u zemljama regije kojim se podržava dalji razvoj ove oblasti. Najveći napredak u razvoju preduzetničkog učenja u formalnom obrazovnom sistemu ostvaren je na nivou srednjeg obrazovanja, a zatim i visokog obrazovanja. Ostvaren je solidan napredak u obrazovanju odraslih i neformalnom učenju, pri čemu OCD i pružaoci usluga iz privatnog sektora u ovom domenu igraju ključnu ulogu.

Podržavajući zemlje regije u postizanju daljeg napretka u ovoj oblasti, proveli smo desk istraživanje i konsultacije s relevantnim akterima pojedinačno i u okviru državnih foruma o zapošljavanju mladih koji su uspostavljeni u okviru projekta WEB4YES u svakoj od zemalja² kao platforme za strukturni dijalog među ključnim akterima u ovoj oblasti. U okviru Regionalnog foruma o omladinskom preduzetništvu, organiziranog u Draču 19. i 20. novembra 2018. godine, o nalazima i preporukama iz istraživačkog dokumenta raspravljalo je više od 70 predstavnika javnih institucija, poslovnog sektora i organizacija civilnog društva koje se bave zapošljavanjem mladih sa Zapadnog Balkana.

Nalazi istraživanja o kojima se diskutiralo s ključnim akterima kroz regionalne i državne konsultacije ukazali su na nekoliko izazova

1 MSP Indeks Politika: Zapadni Balkan i Turska, OECD, 2016.

2 Albanija, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Kosovo*, Crna Gora, Srbija.

kojima je potrebno posvetiti pažnju u narednom periodu u zemljama regije:

1. ukupna međusektorska saradnja između institucija u javnom, privatnom i civilnom sektoru ograničena je;
2. kapacitet za osiguranje kvaliteta je veoma ograničen, a uloga organizacija civilnog društva u ovom segmentu nedovoljno primjetna, posebno u dijelu praćenja i evaluacije politika i procesa vezanih za cjeloživotno preduzetničko učenje;
3. primjetan je nedostatak održivih pristupa za sistemsku, sveobuhvatnu integraciju preduzetničkog učenja u formalni sistem obrazovanja;
4. postojeći aranžmani za priznavanje neformalnog učenja nisu efikasni u podržavanju integracije preduzetničkog učenja u sektoru neformalnog obrazovanja, razmjeni prakse i promociji.

U nastavku su prikazani detaljnije razmatranje ovih pitanja i preporuke za zemlje u regiji.

1. Ukupna međusektorska saradnja između institucija u javnom, privatnom i civilnom sektoru ograničena je

Postojanje nacionalnih partnerstava s raznovrsnim institucionalnim akterima iz javnog i privatnog sektora smatra se preduvjetom za efektivnu promociju i razvoj preduzetničkog učenja na holistički način (SEECCEL, 2016). Jasan pristup na državnom nivou – „s vrha naniže“ u razvoju i promociji preduzetničkog učenja postoji u svim zemljama Zapadnog Balkana, dok je u polovini njih (Albanija, Sjeverna Makedonija i Crna Gora) identificirana struktura kao što je Nacionalno partnerstvo.¹ U Bosni i Hercegovini i Srbiji postoje specifične situacije. U BiH, nakon ustavne organizacije države,² postoje dva partnerstva na nivou entiteta i jedno na nivou distrikta. Izrađen je i Sporazum o formiranju partnerstva na državnom nivou, ali još uvijek nije potpisan.³ U Srbiji je uspostavljeno Nacionalno partnerstvo 2009. godine,⁴ ali ono nije operativno od 2012. godine.⁵ Uprkos tome što Partnerstvo nikada nije raspušteno, stvorena je druga nacionalna struktura (Vijeće za MSP) zadužena za praćenje implementacije Strategije za MSP,⁶ koja, između ostalog, prati i poglavlje o strategiji preduzetničkog učenja.

Međutim, ukupna međusektorska saradnja među institucijama u javnom, privatnom i civilnom sektoru u državnim izvještajima limitirana je **uglavnom na javne institucije** sa svega nekoliko primjera učešća aktera iz privatnog sektora. Naprimjer, u Albaniji OCD učestvuju sporadično, na osnovu konkretnog slučaja.⁷ U BJRM nema podataka o tačnom sastavu Upravnog odbora za preduzetničko učenje, niti o dosadašnjem radu ove strukture.⁸ U Bosni i Hercegovini organizacije

- 1 Nacionalno partnerstvo je struktura na nacionalnom nivou koju čine institucije iz sva tri relevantna sektora u oblasti preduzetničkog učenja – institucije javnog, privatnog sektora uključujući i MSP, te OCD.
- 2 Bosna i Hercegovina je konstituirana od dva entiteta – Federacije BiH i Republike Srpske – i Distrikta Brčko.
- 3 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Bosni i Hercegovini, 2018.
- 4 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Srbiji, 2018.
- 5 Ibid.
- 6 Strategija razvoja MSP, preduzetnika i konkurentnosti za period 2015–2025, Vlada RS, 2015.
- 7 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Albaniji, 2018.
- 8 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u BJRM, 2018.

civilnog društva uključene su kroz savjetodavna tijela uspostavljena za promociju preduzetničkog učenja,⁹ ali ne u okviru Nacionalnog partnerstva kao takvog. U Crnoj Gori članovi Nacionalnog partnerstva predstavnici su Unije poslodavaca i 1 OCD. Međutim, Državni izvještaj¹⁰ sugerira da treba stvoriti više mogućnosti za učešće privatnog i civilnog sektora. Također se generalno napominje da nema dovoljno podataka o funkcioniranju postojećih struktura međusektorske saradnje.

Uspostavljeni dogovori o saradnji doveli su do nekih domino efekata u regiji. Osim podupiranja procesa razvoja zakonodavnih okvira, u državnim izvještajima pojedinih zemalja navodi se da su oni utjecali i na uvođenje preduzetničkog učenja kao izbornog predmeta u osnovnim školama i općem srednjem obrazovanju,¹¹ dok su neke srednje stručne škole imale koristi od uvođenja programa i otvaranja specijaliziranih centara za zapošljavanje u okviru kojih se dalje podržavaju promocija i razvoj preduzetničkog učenja, kao u slučaju Crne Gore, koja može predstavljati uzor u pogledu izgradnje nacionalnog partnerstva u ovoj oblasti. Analitički izvještaj iz Crne Gore ukazuje na to da je **Crna Gora kontinuirano napredovala u pogledu izgradnje nacionalnog partnerstva i aranžmanima učešća u njemu.** Spomenuti napredak uključuje prije svega uspostavljanje Nacionalnog partnerstva 2008. godine i reviziju članstva u 2011. godini, što se pokazalo kao dobra praksa za održavanje tempa partnerske saradnje. Zatim je izrađen dokument Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje i akcijski plan, a u 2016. godini kreiran je operativni model partnerstva kojim se jačaju kapaciteti Nacionalnog partnerstva s definiranim ulogama i odgovornostima članova, uključujući implementaciju strategije i praćenje izvještavanja i promociju preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovanja u formalnom i neformalnom smislu.

Međutim, postoji nekoliko pokazatelja **ograničene međusektorske saradnje među ključnim akterima** u mnogim zemljama. Naprimjer, u većini zemalja **podatke o funkcioniranju** postojećih aranžmana (procjene, izvještaji o procjeni), a posebno **o njihovom finansiranju nije lako pronaći.** Postoji ograničen opseg informacija i **nedostatak prakse da informacije i dokumenti budu dostupni zainteresiranim**

- 9 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Bosni i Hercegovini, 2018.
- 10 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Crnoj Gori, 2018.
- 11 Naprimjer, u Crnoj Gori VIII razred OŠ i I i II razredi općeg srednjeg obrazovanja.

stranama i javnosti. Uloga i angažman organizacija civilnog društva u razvoju preduzetničkog učenja i dalje su oskudni u većini zemalja regije, dok je fokus na državnim akterima. U Srbiji se ne koristi mogućnost sinergije, a partneri su fokusirani na svoje unutrašnje prioritete.¹²

Sve zemlje u regiji imaju značajan dio ruralnog stanovništva unutar svoje populacije, ali u svim zemljama postoji nedostatak informacija o učešću zainteresiranih strana iz ruralnih i udaljenih područja i načina na koji postojeći aranžmani osiguravaju njihovo uključivanje.

2. Kapacitet za osiguranje kvaliteta je veoma ograničen, a uloga organizacija civilnog društva u ovom segmentu nedovoljno primjetna, posebno u dijelu praćenja i evaluacije politika i procesa vezanih za cjeloživotno preduzetničko učenje

Efikasan razvoj i promocija cjeloživotnog preduzetničkog učenja teško se mogu zamisliti bez kvalitetnih aranžmana saradnje. Međutim, u regionalnom izvještaju¹³ uočeno je da zemljama regije nedostaju mehanizmi praćenja i evaluacije u implementaciji politika (zakona, strategija itd.) i procesa vezanih za preduzetničko učenje. Nedostatak podataka o praćenju i evaluaciji čini procjenu napretka veoma teškom i podložnom samoprocjeni. Primjetan je nedostatak mehanizama za osiguranje kvaliteta na svim nivoima, što ukazuje na nisku svijest i kapacitet javnih institucija da osiguraju efikasan proces razvoja i promocije preduzetničkog učenja. Izuzetak je u Crnoj Gori, gdje je na nivou srednjeg obrazovanja uspostavljen solidan sistem praćenja i izvještavanja o procesu integracije preduzetničkog učenja u gimnazijama i stručnim školama.

S druge strane, uporedni pregled učešća OCD u regiji sugerira da ni u jednoj zemlji OCD nemaju odgovarajuću ulogu u odnosu na svoje

kapacitete i potencijale da pokrenu proces razvoja i promocije preduzetničkog učenja. Naprimjer, u Bosni i Hercegovini uloga civilnog društva je formalno priznata preko savjetodavnog statusa pri partnerstvima i implementaciji Strategije o preduzetničkom učenju, ali oni ne dobijaju nikakvu povratnu informaciju o osiguranju kvaliteta. U BJRM OCD su uglavnom uključene u konsultacije kroz radne grupe u procesu izrade zakona, ali ne u praćenju i evaluaciji njegove implementacije. Slično je i u Crnoj Gori, gdje su uloga i učešće OCD osigurani kroz radna tijela za izradu strateških dokumenata, ali bez uloge u osiguranju kvalitete njihovog provođenja.

Također je indikativno da civilno društvo ne igra značajniju ulogu u procesu samoprocjene SBA u zemljama regije, osim u slučaju Srbije uz određena ograničenja. Osim srpskog, nijedan drugi državni izvještaj nije identificirao učešće OCD u ovom procesu osmišljenom da procijeni okvire politike MSP u zemljama i da prati napredak u provođenju politika tokom vremena.¹⁴ Alat za uporednu analizu koji se koristi u ovom procesu jeste mjerenje nivoa ispunjenosti 11 setova indikatora, pri čemu je preduzetničko učenje dato u okviru prvog seta indikatora. Set indikatora preduzetničkog učenja traži informacije o partnerstvu u politici, procesu izrade politika i resursima podrške, monitoringu i evaluaciji, razmjeni dobre prakse, neformalnom učenju, ključnim kompetencijama preduzetništva i okruženju i organizaciji učenja. Proces se zasniva na samoprocjeni ključnih aktera i učešću organizacija iz privatnog sektora i organizacija civilnog društva, čime se doprinosi postizanju relevantnijih i utemeljenijih nalaza. Međutim, u zemljama Zapadnog Balkana nema dovoljno dokaza o takvom učešću organizacija civilnog društva i subjekata iz privatnog sektora.

12 Bobic, D., Preduzetništvo mladih u Srbiji: Mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih, GIZ, Beograd, 2016.

13 Stojanović, M., Regionalni izvještaj o razvoju i promociji celoživotnog preduzetničkog učenja, Beogradska otvorena škola, 2018 (radni dokument).

14 MSP Indeks Politika: Zapadni Balkan i Turska, OECD, 2016.

3. Primjetan je nedostatak održivih pristupa za sistemsku, sveobuhvatnu integraciju preduzetničkog učenja u formalni sistem obrazovanja

Sveobuhvatni stavovi o preduzetničkom učenju definiraju ga kao **skup obrazovnih aktivnosti, metoda i sadržaja koji doprinose razvoju preduzetničkog načina razmišljanja, ponašanja i djelovanja i finansijske pismenosti**.¹⁵ Stoga ovaj pojam **nije nužno povezan s poslovnom svrhom već je prvenstveno riječ o preduzetničkoj kompetenciji** – jednoj od osam ključnih kompetencija u OECD i EU okvirima koji čine dio cjeloživotnog učenja, te se ono u formalnom obrazovanju razvija kroz cijeli obrazovni ciklus, bez obzira na to hoće li studenti izabrati samozapošljavanje ili neki drugi karijerni put. Ugradnja preduzetničkog učenja u formalni obrazovni sistem dodatno podupire institucije formalnog obrazovanja koje su relevantne i kvalitet pruženog obrazovanja, a istovremeno povećava ukupnu atraktivnost programa i institucionalnu vidljivost.

Zemlje Zapadnog Balkana kombinirale su **dva pristupa** u uvođenju preduzetničkog učenja u formalne obrazovne sisteme:

- a. uvođenje posebnog kursa preduzetništva/biznisa;
- b. međupredmetna integracija preduzetničkog učenja kao ključne kompetencije.

Uvođenje posebnog kursa za preduzetništvo u većini slučajeva dogodilo se u okviru tehničke pomoći projekata koje finansira EU. U Srbiji su na ovaj način uvedeni kursevi za preduzetničko učenje u VET školama,¹⁶ dok je u Crnoj Gori preduzetništvo na raspolaganju kao izborni predmet u VIII razredu u 35% osnovnih škola i u svim gimnazijama, a sporadično se nudi i u programima visokog obrazovanja. U BJRМ tri predmeta¹⁷ su postepeno uvedena u osnovne i srednje škole. U Albaniji je preduzetništvo obavezno u

15 Gribben, A. (ETF): Preduzetničko učenje: izazovi i mogućnosti (Torino, april, 2006).

16 Čekić-Marković, J. PREDUZETNIČKO OBRAZOVANJE: Komparativni pregled obrazovnih politika, modela i Prakse, SIPRU, Beograd, 2015.

17 Inovacija, „Inovacija i preduzetništvo“ i „Poslovanje i preduzetništvo“.

stručnim školama, dok je model studentske kompanije neobavezan.¹⁸ Primjeri **međupredmetne integracije preduzetničkog učenja** u formalnom obrazovanju mogu se naći u Crnoj Gori, u predškolskom (3–6 godina) i osnovnom obrazovanju (I–IX razreda), te u srednjem obrazovanju (i u gimnazijama i u stručnim školama). Ova integracija u Crnoj Gori podržana je osnivanjem preduzetničkih klubova u gimnazijama i stručnim školama i brojnim radionicama i okruglim stolovima o preduzetništvu.¹⁹ U Srbiji je na ovaj način preduzetničko učenje uvedeno u četiri osnovne škole kao rezultat projekata, ali i na nekim univerzitetima. Dobar primjer je Univerzitet u Novom Sadu s više od 100 spin off kompanija i prometom od preko 90 miliona EUR u 2014. godini.

U zemljama Zapadnog Balkana **veliki napredak u integraciji preduzetničkog učenja u formalnom obrazovanju identificiran je u srednjem obrazovanju**, posebno u stručnim školama, dok je određeni napredak vidljiv i u visokom obrazovanju. U svojim državnim izvještajima Crna Gora i BJRМ prijavile su značajan napredak u ovoj oblasti. Bosna i Hercegovina, Albanija i Srbija slijede. Crna Gora je posebno pokazala strukturirani pristup u uvođenju preduzetničkog učenja u formalni obrazovni sistem **na osnovu jasne podjele uloga i odgovornosti među različitim nivoima obrazovanja i odgoja**, zajedno sa strogim mehanizmima koordinacije. Sva dešavanja i procesi vezani za uvođenje preduzetničkog učenja u formalno obrazovanje prate se i izvještavaju na godišnjem nivou u okviru nacionalne Strategije cjeloživotnog preduzetničkog učenja. Integracija preduzetničkog učenja u formalno obrazovanje u Crnoj Gori se tako može **pratiti na svim nivoima obrazovanja**, uključujući i predškolsko i osnovno obrazovanje.

Uprkos sveukupnom normativnom isticanju važnosti preduzetničkog učenja za buduće društvene i ekonomske perspektive²⁰ i činjenici da je preduzetnička kompetencija u zemljama Zapadnog Balkana dobila važno mjesto u industrijskoj i obrazovnoj politici, **tempo procesa integracije preduzetničkog učenja u formalni obrazovni sistem i dalje je usporen** u većini zemalja regije. Kao rezultat toga, nekoliko testiranih modela preduzetničkog učenja i poslovne podrške, kao što su model

18 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Albaniji, 2018.

19 Državni izvještaj o razvoju i promociji cjeloživotnog preduzetničkog učenja u Crnoj Gori, 2018.

20 Čekić-Marković, J. PREDUZETNIČKO OBRAZOVANJE: Komparativni pregled obrazovnih politika, modela i Prakse, SIPRU, Beograd, 2015.

studentske kompanije, poslovni inkubatori, akceleratori, habovi itd., uvode se u sistem formalnog obrazovanja na različitim nivoima na ad hoc, privremeni (projektno zasnovani) način, ograničenog su opsega i dostupnosti različitim grupama mladih (npr., mladima koji žive u ruralnim područjima nedostaje pristup ovim mogućnostima).

Osnovni razlozi za postojanje ovakve situacije jesu:

- sveopće prisutno razumijevanje koncepta preduzetničkog učenja u užem smislu, tj. preduzetničko učenje je važno samo za studente koji su zainteresirani za pokretanje vlastite poslovne aktivnosti, pa je stoga potrebna međupredmetna integracija;
- nedostatak obrazovnih programa nastavnog osoblja o preduzetničkom učenju i ograničena motivacija nastavnika da se više angažiraju u promociji preduzetničkog učenja;
- neuključivanje mehanizama za praćenje i osiguranje kvaliteta u preduzetničke programe učenja (osim u Crnoj Gori);
- ograničeni sistemski naponi uloženi u podršku saradnji između formalnih i neformalnih obrazovnih institucija i razvoj zajedničkih programa o preduzetničkom učenju.

4. Postojeći aranžmani za priznavanje neformalnog učenja nisu efikasni u podržavanju integracije preduzetničkog učenja u sektoru neformalnog obrazovanja, razmjeni prakse i promociji

Brojne mogućnosti neformalnog učenja i stručne obuke s elementima preduzetničkog učenja pružaju državne institucije (javne službe za zapošljavanje, privredne komore), kao i organizacije civilnog društva putem međunarodnih projekata. Najčešći pružaoci akreditiranih programa neformalnog obrazovanja i obrazovanja odraslih s elementima preduzetničkog učenja jesu državne institucije, dok su OCD i druge organizacije privatnog sektora najčešći pružaoci drugih programa (koji ne zahtijevaju akreditaciju), **što istovremeno čini i većinu dostupnih programa neformalnog učenja, posebno za mlade.**

Važno je istaći ulogu OCD u pružanju programa za preduzetničko učenje i promociju. Ipak, u nekim zemljama regije, kao što je Srbija, promoviranje programa preduzetničkog učenja i razmjena praksi **ne posmatraju se kao dobro usklađen napor različitih aktera,**²¹ a često, posebno na lokalnom nivou, preklapanje napora i programa primjetno je između različitih institucija. Kao rezultat, nije moguće pratiti sistemski pristup integraciji preduzetničkog učenja u neformalnom obrazovanju. Imajući u vidu da se OCD i pružaoci usluga u privatnom sektoru vide u državnim izvještajima kao glavni pružaoci neformalnog učenja, **nedostatak sistemskog pristupa može biti posljedica njihovog nedovoljnog i neznačajnog uključivanja u aranžmane za saradnju u oblasti preduzetničkog učenja, ali i postojećih aranžmana priznavanja neformalnog učenja koje nije efikasno u podržavanju integracije preduzetničkog učenja u neformalnom obrazovanju, razmjeni prakse i promociji.** Zbog postojećeg okvira za priznavanje, OCD uglavnom učestvuju i nude programe neformalnog učenja i aktivnosti koje same stvaraju (u okviru svojih projekata i programa). Pravilno priznavanje vrijednosti programa obuke organizacija civilnog društva nedostaje, posebno zbog **strogih politika akreditacije programa neformalnog obrazovanja.** Efikasna razmjena prakse i promocija preduzetničkog učenja posebno nedostaju u udaljenim, ruralnim područjima.

21 Bobic, D. (2016), Preduzetništvo mladih u Srbiji: Mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih, GLZ.

Preporuke

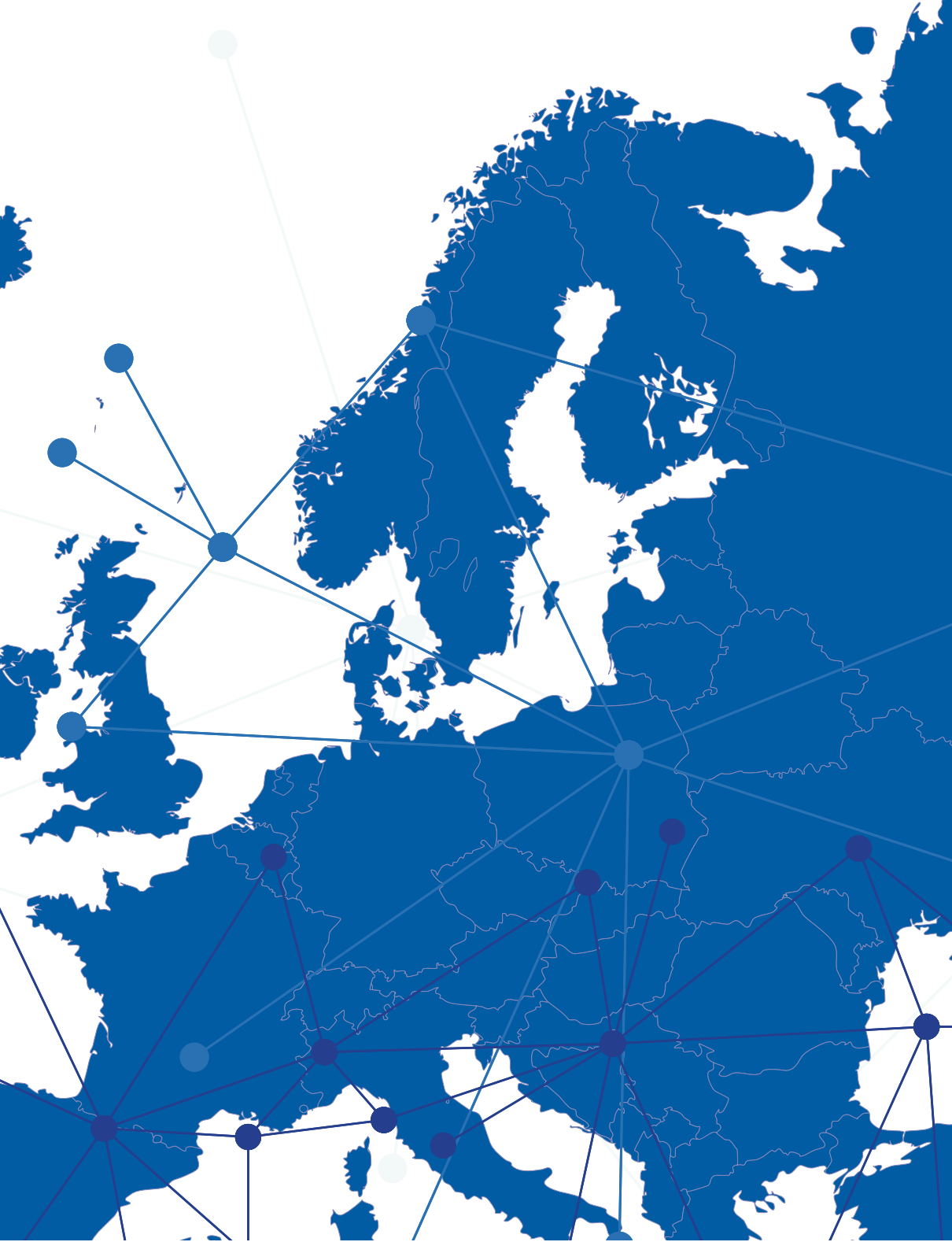
Brojna razrađena pitanja koja postoje u oblasti politike preduzetničkog učenja u regiji Zapadnog Balkana ukazuju na to da zemlje moraju preuzeti ubrzano rješavanje ovih pitanja. Preporuke razvijene u konsultacijama s ključnim regionalnim akterima i predstavljene u ovom dokumentu čine relevantan i konzistentan okvir za dalje aktivnosti koje bi trebalo poduzeti u partnerstvu s javnim, privatnim i civilnim sektorom u narednim godinama.

Preporuka 1: Formirati jasnu nacionalnu strukturu kao što je Nacionalno partnerstvo u zemljama regije, uz učešće javnih, privatnih i civilnih organizacija, s mandatom da koordinira i podržava razvoj i promociju cjeloživotnog preduzetničkog učenja. S obzirom na značajan udio ruralnog stanovništva u populacijama zemalja regije, potrebno je osigurati učešće stanovnika iz ruralnih i udaljenih područja u ovim strukturama. To bi trebala biti zajednička odgovornost ministarstava nadležnih za ekonomiju i obrazovanje.

Preporuka 2: Povećati uključenost organizacija civilnog društva u procese vezane za preduzetničko učenje, uključujući i SBA samoprocjenu, kako bi se povećali transparentnost i kvalitet. Ovo učešće treba odražavati kapacitete i stručnost civilnog društva kako bi proces napredovao uz istovremeno poštovanje visokih standarda kvaliteta. Ovo bi također trebala biti zajednička odgovornost ministarstava odgovornih za ekonomiju i obrazovanje da prepoznaju i budu otvoreni za prakse osiguranja kvaliteta koje dolaze iz civilnog društva.

Preporuka 3: Uvesti sistemski pristup uvođenja preduzetničkog učenja u formalni obrazovni sistem, od predškolskog obrazovanja do visokog obrazovanja, s jasnom podjelom odgovornosti i mehanizmima praćenja, u skladu s dobrom praksom u regiji. Ministarstva odgovorna za obrazovanje u zemljama regije trebaju koordinirati ovaj proces i osigurati da svi relevantni akteri iz javnog, privatnog i civilnog sektora budu na odgovarajući način uključeni u skladu sa svojim kapacitetima i stručnošću.

Preporuka 4: Unaprijediti aranžmane za priznavanje neformalnog učenja i time podstaknuti integraciju preduzetničkog učenja, razmjenu prakse i promociju. Ovo pitanje također treba smatrati odgovornošću ministarstava odgovornih za obrazovanje, a koje će se provoditi u koordinaciji s drugim ključnim akterima iz javnog, privatnog i civilnog sektora.

Institute for Youth
Development KULT

National Youth Council
of Macedonia

